

अध्याय एक

शोध परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

प्रस्तुत शोधकार्यमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको । भाषा अभिव्यक्तिको माध्यम हो । अभिव्यक्तिको मूलतः कथ्य र लेख्य गरी दुई माध्यम हुन्छन् । भाषाको कथ्य वा मौखिक रूप वाच्य-श्रव्य प्रक्रियासँग सम्बद्ध हुन्छ, भने लिखित रूप लेख्य पाठ्य प्रक्रियासँग सम्बद्ध हुन्छ । भाषाको लेख्य रूप कथ्य रूपभन्दा दीर्घकालीन रहन सक्छ ।

नेपाल बहुभाषिक मुलुक हो । नेपालमा वि.सं. २०६८ को राष्ट्रिय जनगणना अनुसार १२३ वटा भाषाहरू रहेका छन् । यी भाषाहरू मध्ये दुमी भाषा पनि एक हो । नेपालमा सबै मातृभाषाहरूको सम्पर्क भाषा नेपाली भाषा नै रहेको तथा दुमी भाषीले पनि नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाको रूपमा सिक्नुपर्ने परिस्थितिलाई मध्यनजर गर्दै दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ ।

भाषाविज्ञानको क्षेत्रमा व्यतिरेकी विश्लेषणको मुख्य उद्देश्य भाषाको सार्वभौम विशेषताको खोजी गर्नु नभई भाषा शिक्षणको समस्याको समाधान गर्नु अथवा दोस्रो भाषा सिकाइको समस्या निराकरण गर्नतर्फ केन्द्रित हुन्छ (पौडेल, २०६९ : १८७) । भाषा सिकाइको सन्दर्भमा व्यतिरेकी विश्लेषणले सैद्धान्तिकभन्दा प्रायोगिक पक्षलाई जोड दिन्छ । व्यतिरेकी अध्ययन गर्दा जुन भाषाहरू एक अर्काको सम्पर्कमा प्रयोग गरिन्छ, त्यस्ता भाषाहरूको छनोट गर्नुपर्दछ । वक्ताहरूको सम्पर्कबाट टाढाको भिन्नभिन्न समुदायका भाषाहरूको व्यतिरेकी विश्लेषणमा उपयोगिता नहुने भएकाले त्यस्ता भाषाहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण आव्यश्यक ठानिँदैन । नेपाली भाषा र अङ्ग्रेजी, हिन्दी, मैथिली, भोजपुरी जस्ता भाषाहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु महत्त्वपूर्ण हुन्छ तर नेपाली र फ्रेन्च, स्पेनिस, जापानिज जस्ता भाषाहरूको व्यतिरेकी विश्लेषण सैद्धान्तिक दृष्टिले उपयोगी भए तापनि प्रायोगिक दृष्टिले उपयोगी हुँदैन । तसर्थ व्यतिरेकी विश्लेषण गरिने भाषाहरू व्यवहारिक एवम् प्रायोगिक दृष्टिले नजिक हुन आवश्यक छ । नेपालको सन्दर्भमा नेपाली भाषा अन्य सबै

भाषाभाषीहरूबिचको सम्पर्क भाषा भएकाले नेपाली भाषा र नेपालमा प्रयोग गरिने अन्य भाषाहरूको व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु उपयोगी हुन्छ ।

नेपालमा नेपाली भाषा सरकारी कामकाजको भाषा तथा शिक्षा,सञ्चार,साहित्य प्रकाशन आदिको प्रमुख माध्यम भाषा हो भने दुमी भाषा दुमी राईहरूको मातृभाषा हो । दुमी मातृभाषीहरूले पनि सम्पर्क भाषाको रूपमा नेपाली भाषा नै प्रयोग गर्ने तथा शिक्षाको माध्यम भाषा पनि नेपाली नै भएकाले नेपाली भाषा र दुमी भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु आवश्यक हुन्छ ।

१.२ समस्याकथन

दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण नै प्रस्तुत शोधकार्यको मूल समस्या हो । यस शोधकार्यमा दुमी भाषा र नेपाली भाषासँग सम्बन्धित निम्न लिखित समस्याहरूलाई अघि सारिएको छ :

- क) दुमी भाषाको स्वरूप के कस्तो छ ?
- ख) दुमी भाषा र नेपाली भाषाबीच के कस्ता समानता र भिन्नता छन् ?
- ग) दुमी मातृभाषी वक्ताहरूले नेपाली भाषा सिक्दा के कस्ता त्रुटिहरू गर्न सक्छन् ?

१.३ अध्ययनको उद्देश्य

दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु नै प्रस्तुत शोध कार्यको मूल उद्देश्य हो । यस शोधका उद्देश्यहरू निम्नलिखित छन् :

- क) दुमी भाषाको स्वरूप पहिल्याउनु
- ख) दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु र
- ग) दुमी मातृभाषी वक्ताहरूले नेपाली भाषा सिक्दा गर्न सक्ने सम्भावित त्रुटिहरू पहिल्याउनु ।

१.४ अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता

दुई वा सो भन्दा बढी भाषिक व्यवस्थाको समानता र असमानताको अध्ययन व्यतिरेकी अध्ययनले गर्दछ । व्यतिरेकी अध्ययन मूलतः शैक्षणिक दृष्टिले महत्त्वपूर्ण हुन्छ । कुनै पनि मातृभाषीले लक्ष्य भाषा (दोस्रो) भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा मातृभाषा वा स्रोतभाषाले के कस्तो प्रभाव पार्छ, त्यसको खोजी गर्न तथा लक्ष्य भाषा सिकाइका कठिनाईहरूको पूर्वानुमान गर्नका लागि व्यतिरेकी अध्ययन विश्लेषण गर्नु सान्दर्भिक हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणले भाषाको सार्वभौम विशेषता पहिचान गर्न सघाउने भएकाले भाषा सिकाइको सन्दर्भमा यस्तो अध्ययन महत्त्वपूर्ण हुन्छ । शैक्षणिक दृष्टिले बढी महत्त्व राख्ने व्यतिरेकी विश्लेषणले आपसमा सम्बन्धित भाषाहरूको विश्लेषण गर्न सहज र सुबोध हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा अध्ययन गर्ने व्यक्तिले अध्ययन गर्न चाहेको दुवै भाषाको ज्ञान लिएकै हुनुपर्दछ, तबमात्र उसले अध्ययन गर्न लागेको भाषाहरूको समान र असमान पक्षहरू केलाउन सक्छ ।

यस अध्ययनमा दुमी र नेपाली भाषाबिच व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ । त्यसैले यी भाषाहरूको भाषिक व्यवस्थाबारे जान्न चाहने जो कोहीलाई उपयोगी हुन्छ भने दुमी वा नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषाका रूपमा सिक्ने वा प्रयोग गर्नेहरूलाई पनि यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउँछ । प्रत्येक मातृभाषीको लागि भाषिक प्रयोगका दृष्टिले शिष्ट, शुद्ध र स्तरीय रूपको प्रयोग गर्नु आवश्यक हुन्छ । दुमी भाषीले दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली सिक्दा वा प्रयोगगर्दा हुने त्रुटिहरूलाई कम गर्न अध्ययन उपयोगी ठहरिन्छ । नेपाल जस्तो बहुभाषिक मुलुकमा सम्पूर्ण भाषाहरूको विकास सरकारी स्तरबाट मात्र सम्भव नहुने भएकाले विभिन्न भाषाभाषीका समुदाय तथा मातृभाषीहरूले आ-आफ्नो भाषाहरूको खोज, अध्ययन तथा अनुसन्धान गरेको खण्डमा भाषाहरूका विकास छिटो हुने देखिन्छ । यी कुराहरूलाई मध्यनजर गर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण सान्दर्भिक हुन्छ । नेपालको संविधान २०७२ ले नेपालमा बसोबास गर्ने प्रत्येक नेपाली समुदायलाई कानून बमोजिम आफ्नो मातृभाषामा शिक्षा पाउने र त्यसका लागि विद्यालय तथा शैक्षिक संस्था खोल्ने र सञ्चालन हक सुनिश्चित गरेको छ । यस अनुसार दुमी मातृभाषामा शिक्षा प्रदान गर्नका लागि पनि यो अध्ययन सहयोगी हुन्छ । २०६८ का जनगणना अनुसार नेपालमा करिब ७ हजार दुमीभाषीहरूले नेपाली भाषालाई दोस्रो भाषा र सम्पर्क भाषाको रूपमा प्रयोग गर्नुपर्ने

अवस्थामा यो अध्ययन सान्दर्भिक हुन्छ । दुमी भाषीहरूले लक्ष्य भाषाको रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा स्रोत भाषाले के कस्तो प्रभाव पार्छ ? त्यसको कठिनाई पूर्वानुमान गर्न तथा अन्य भाषी वक्तालाई दुमी भाषाको विशेषतामा परिचित हुने अवसर प्राप्त गर्न गराउन यस अध्ययनबाट टेवा पुग्छ । राज्यको मातृभाषामा शिक्षा पाउन सकिने प्रावधान अनुसार दुमी भाषामा पाठ्यक्रम निर्माण तथा पाठ्यपुस्तक तयार पार्न र पछिका अध्येताहरूलाई अध्ययन गर्न सहज हुने भएकाले दुमी भाषा र नेपाली भाषाबिचको व्यतिरेकी विश्लेषण महत्त्वपूर्ण भए पनि यस सम्बन्धमा हालसम्म कहीं कतै अध्ययन नगरिएकोले यो अध्ययनको विश्लेषण गर्न सान्दर्भिक बनको छ । संक्षेपमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणको सान्दर्भिकता र उपदेयता यसप्रकार छन्:

- क) दुमी भाषाको अवस्थावारे जानकारी प्राप्त गर्न
- ख) दुमी भाषा र नेपाली भाषाको समानता र असमानता पत्ता लगाउन
- ग) दुमी भाषिले नेपाली भाषा सिक्दा र प्रयोग गर्दा गर्ने त्रुटिहरू पहिचान गरी त्यस्ता त्रुटिहरू कम गर्न
- घ) दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्न
- ङ) दुमी भाषाका पाठ्यक्रम वा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नका लागि सहयोगी सामग्री तयार गर्न ।

१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन

प्रस्तुत शीर्षकको शोधकार्यलाई निम्नानुसार सीमाङ्कन गरिएको छ :

- क) प्रस्तुत शोधकार्यको अध्ययन क्षेत्र सगरमाथा अञ्चल, खोटाङ जिल्ला अन्तर्गत शोधकर्ता स्वयम्को जन्मस्थान केपिलासगढी गाउँपालिकाका मूल केन्द्रविन्दु र यस गाउँपालिकाका आसपासका अन्य गाउँपालिकाहरू अध्ययन क्षेत्रका रूपमा रहेका छन्,
- ख) दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटि, रूप व्यवस्था र शब्दवर्गका आधारमा मात्र व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ,

ग) प्रस्तुत शोधमा दुमी मातृभाषी विद्यार्थीले लक्ष्य भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने सम्भावित त्रुटिको पहिचान गरिएको छ ।

१.६ शोधपत्रको रूपरेखा

प्रस्तुत शोधकार्यलाई सङ्गठित, शृङ्खलित र व्यवस्थित गर्न शोधपत्रको रूपरेखा यसप्रकार बनाइएको छ :

अध्याय एक : शोध परिचय

अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक प्रारूप

अध्याय तिन : अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

अध्याय चार : व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

अध्याय पाँच : रूप व्यवस्थाका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

अध्याय छ : शब्दवर्गका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

अध्याय सात : सारांश, निष्कर्ष, उपयोगिता तथा भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

सन्दर्भसामग्री सूची

परिशिष्ट

व्यक्तिवृत्त

अध्याय दुई

पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक प्रारूप

२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा

अनुसन्धान गर्नुभन्दा पहिले सम्बन्धित विषयमा लेखिएका ग्रन्थ, अनुसन्धान, पत्रपत्रिका तथा अन्य श्रव्यदृश्य सामग्री पढेर, सुनेर, अध्ययन मनन गरेर तिनको संक्षिप्त टिप्पणीमूलक समीक्षा गर्नु नै पूर्वकार्यको समीक्षा हो । दुमी भाषामा यस अघि भएका अध्ययन र अनुसन्धानलाई नै पूर्वकार्य मानी तिनको समीक्षा गर्नु आवश्यक छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा अध्ययनलाई क्रमबद्ध, उपयोगी र व्याकरणिक दृष्टिले व्यवस्थित बनाउन सहयोग पुग्दछ भन्ने उद्देश्यले यस अघि अध्ययन गरिएको पुस्तक तथा शोधको समीक्षा निम्नानुसार गरिएको छ :

क. पुस्तक तथा लेख समीक्षा

दुमी फन्सीकीम, (२०६६) द्वारा अर्धवार्षिक पत्रिका 'इसिलिम' नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । यस पुस्तकमा दुमी राईहरूका विभिन्न पितृपूजा, जन्म संकार तथा मृत्यु संस्कारका कुराहरू विस्तृत रूपमा दुमी भाषामा लेखिएको छ जुन पुस्तक प्रस्तुत शोधकार्यसँग सम्बन्धित छ । यस सँगै दुमी भाषा सम्बन्धी व्याकरणका केही कुराहरूलाई पनि समेटिएको पाइन्छ । प्रस्तुत शोधकार्य पनि दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण भएकाले यस पुस्तक प्रस्तुत शोधकार्यको निकट रहेको छ । त्यति मात्रै नभएर पुस्तकमा केही रचनाहरूको व्यतिरेकी अध्ययन पनि गरिएकाले प्रस्तुत शोधकार्य तयार पार्न र व्यतिरेकी व्याख्या विश्लेषण गर्न सहयोग पुगेको छ ।

दुमी फन्सीकीम केन्द्रीय कार्य समिति, (२०६८) द्वारा 'दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश' प्रकाशित गरिएको छ । दुमी राईहरूको परिचय देखि लिएर दुमी भाषा बोलिने क्षेत्र र व्याकरणका केही अंशलाई समेत समेटिएको शब्दकोश यस शोधकार्यका लागि सहयोगी पुस्तकका रूपमा आएको छ । यस शब्दकोशमा दुमी-नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश कसरी प्रयोग गर्न सकिन्छ, भनेर पनि सिकाइएको छ, र दुमी भाषामा भनिएका शब्दहरूलाई नेपाली भाषामा पनि अनुवाद गरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्यमा दुमी भाषाको बारेमा थप जानकारी पाउनको लागि यस पुस्तकबाट सहयोग लिइएको छ ।

ढकाल, (२०७०) द्वारा 'प्रयोगिक भाषा विज्ञानका प्रमुख आयम' नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । यस पुस्तकको अध्याय छ मा व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धी विभिन्न उपशीर्षक (व्यतिरेकी विश्लेषणको परिचय र परिभाषा, सैद्धान्तिक अवधारणा, आधारभूत मान्यताहरू, विकास क्रम, उपयोगिता, सीमा आदि) राखेर व्यतिरेकी विश्लेषणबारे छलफल गरिएको छ । उक्त पुस्तक र प्रस्तुत शोधकार्य दुबै व्यतिरेकी विश्लेषण भएकाले यिनिहरूबिच सम्बन्ध रहेको छ । यस पुस्तकबाट व्यतिरेकी विश्लेषण सम्बन्धी विभिन्न जानकारी हासिल गर्न सहयोग मिलेको छ ।

ढुङ्गेल, (२०७०) द्वारा 'प्रायोगिक भाषा विज्ञान' नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा व्यतिरेकी विश्लेषणको परिचय, अवधारणा, प्रक्रिया, उपयोगिता सीमा र अभ्यास जस्ता उपशीर्षकहरू रहेका छन् । व्यतिरेकी विश्लेषणबारे थप सामग्री सङ्कलन गर्नका लागि यस पुस्तकबाट सहयोग मिलेको छ ।

दुमी फन्सीकीम, (२०७४) द्वारा अर्धवार्षिक पत्रिका 'इसिलिम' (वर्ष १८) नामक पुस्तक प्रकाशन गरिएको छ । यस पुस्तकमा मानिसका जीवनमा घटेका घटनाहरू, विभिन्न पुस्तकका परिचय, दुमी भाषासम्बन्धी भएका कामहरू तथा दुमी भाषाका केही संवादहरूलाई समेटिएको पाइन्छ । यस पुस्तकमा व्यतिरेकी विश्लेषण नभए तापनि यसबाट प्रस्तुत शोधकार्य तयार पार्न आवश्यक पर्ने दुमी राई तथा दुमी भाषाको विवरण प्राप्त गर्न सहयोग पुगेको छ ।

दुमी फन्सीकीम, (२०७५) द्वारा अर्धवार्षिक पत्रिका 'इसिलिम' (वर्ष १९) नामक पुस्तक प्रकाशित गरिएको छ । यस पुस्तकमा विभिन्न लेख रचनाहरू, मानिसका तितामिठा भोगाइहरूलाई विशेष रूपमा प्राथमिकता दिइएको छ । यति मात्र होइन यस पुस्तकमा नेपाली, अङ्ग्रेजी र दुमी भाषालाई समेटिएर विभिन्न गतिविधिहरूलाई विस्तृत रूपमा अगाडी ल्याइएको छ । दुमी भाषाको उत्पत्ति, बोलिने क्षेत्र र दुमी राईहरूको सङ्ख्या जस्ता पक्षलाई पनि भल्काइएको छ । यस पुस्तकले प्रस्तुत शोधकार्य तयार पार्ने क्रममा दुमी भाषाको विस्तृत जानकारी यस पुस्तकबाट सहयोग लिइएको छ ।

दुमी, (२०७५) द्वारा 'एमा' (इसीलिम) शीर्षकमा एउटा लेख प्रकाशित गरिएको छ । दुमी भाषामा लेखिएको यस लेखलाई नेपालीमा समेत अनुवाद गरिएको छ । विशेष रूपमा

‘एमा’ (आमा) लाई सम्भेर विकट ठाउँमा गरेको दुःख पीडाहरूलाई यस लेखमा उजागर गरिएको छ । परदेशबाट छोराले आमालाई सम्भेर आमाको लागि लेखिएका बहुमूल्य शब्दहरूमा आमालाई महान् जन्मदाता एउटा भगवान्का रूपमा हेरिएको छ । प्रस्तुत शोधकार्य दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण भएकाले यस लेख दुमी भाषामा लेखी नेपालीमा अनुवाद गरिएकाले प्रस्तुत शोधकार्यलाई व्यतितरेकी व्याख्या विश्लेषणमा केही मात्रामा सहयोग पुगेको छ ।

ख. शोधकार्यको समीक्षा

राई, (२०५३) द्वारा ‘नेपाली र दुमी भाषाका शब्द निर्माण र व्याकरणिक कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन’ शीर्षकको शोधकार्य भएको छ । दुमी जाति र भाषाको परिचय दिनु,वर्तमान स्थिति पहिल्याउनु,बसोबास क्षेत्र र जनसङ्ख्या तथा धर्म, पेसा, शिक्षाका अध्ययन गर्नु साथै व्याकरणिक कोटिहरूको तुलना गर्नु यसको उद्देश्य रहेको छ । उक्त शोधमा तुलनात्मक विधि प्रयोग गरिएको छ, तसर्थ सो शोधमा भएका कार्यहरूले प्रस्तुत शोधकार्यको शब्दवर्ग र व्याकरणिक कोटिको विश्लेषण गर्न सहयोग पुगेको छ ।

बोहरा, (२०६२) द्वारा ‘बभाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण’ शीर्षकमा शोधकार्य भएको पाइन्छ । उक्त शोधपत्रमा बभाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु, बभाङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको विशेषताहरू पहिल्याउनु, बभाङ्गी भाषीले स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोगमा गर्ने त्रुटि क्षेत्रहरू पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्यहरू निर्धारण गरिएको छ । उक्त शोधमा वर्णनात्मक विधिको अवलम्बन गरेर प्राथमिक र गौण स्रोतको उपयोग गरेको पाइन्छ । उक्त शोधमा भाषिकाको उच्चारण प्रक्रिया, शब्द रूपायन प्रक्रिया, कारक र विभक्ति प्रयोगको स्थितिलाई स्तरीय नेपाली भाषासँग तुलनात्मक ढंगले प्रस्तुत गरी दुवै भाषाबिच ध्वन्यात्मक र रूपात्मक प्रत्यय चयनमा विविधता रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ । तसर्थ सो शोधमा भएका कार्यहरू पनि यस शोध कार्यका लागि सहयोगी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

शाही, (२०६२) द्वारा ‘जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण’ शीर्षकमा शोधकार्य गरिएको पाइन्छ । जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु, जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको

विशेषताहरू पहिल्याउनु, जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोगमा गर्ने त्रुटिक्षेत्रहरू पहिल्याउनुजस्ता उद्देश्यहरू राखी शोधपत्र तयार पारिएको छ । वर्णनात्मक विधि प्रयोग गरी जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको प्रयोगमा के कस्ता त्रुटिहरू हुन जान्छन् त्यस्ता त्रुटिहरू पहिचान गर्ने साथै यी दुई भाषाबिच रहेका समानता, भिन्नता र विशेषताहरूको पहिचान गर्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । तसर्थ उक्त शोध प्रस्तुत शोधकार्यका लागि उपयोगी छ ।

आचार्य, (२०६४) द्वारा 'देउपुरीया थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारेको पाइन्छ । दाङ जिल्लाको देउखुरी क्षेत्रलाई केन्द्रविन्दु बनाई त्यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने थारु भाषिकाका वक्ताहरूलाई स्रोतका रूपमा प्रयोग गरी अध्ययन कार्य गरिएको छ । थारु जतिको सामान्य परिचय दिनु, देउपुरीया थारु भाषिकाका विशेषताहरू पहिल्याउनु, देउपुरीया थारु भाषीले बोल्ने स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु, देउपुरीया थारु भाषीले स्तरीय नेपाली प्रयोगमा गर्ने सम्भाव्य त्रुटिक्षेत्रहरू पहिल्याउनु, देउपुरीया थारु भाषीलाई स्तरीय नेपाली भाषाको सिकाइमा आइपर्ने समस्या पहिचान गर्नु तथा समस्या समाधानका लागि सुझावहरू दिनु भन्ने उद्देश्य राखी यो शोधपत्र तयार पारिएको देखिन्छ । दुई भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण भएकाले उक्त शोध यस शोधकार्यका लागि उपयोगी छ ।

राई, (२०६६) द्वारा 'बान्तावा भाषा र नेपाली भाषाका व्यकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार पारिएको छ । बान्तावा भाषाको विशेषता पहिल्याउनु बान्तावा भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु तथा इलामका बान्तावा भाषी विद्यार्थीहरूले नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने सम्भावित त्रुटिहरूको पहिचान गर्नु जस्ता उद्देश्य राखेर तयार पारिएको उक्त शोधपत्रमा प्राथमिक र गौण स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरिएको छ भने विशेष गरी पुस्तकालयीय विधिको प्रयोग गरिएको छ । यसमा बान्तावा भाषा र नेपाली भाषा भिन्न परिवारका भाषा भएकाले बान्तावा भाषी वक्ताहरूलाई नेपाली भाषा सिकाइमा अर्थपूर्ण र शुद्ध प्रयोग गराउन यी भाषाहरूबिच पाइने समानता र भिन्नताको व्यतिरेकी अध्ययन उपयोगी हुने निष्कर्ष निकालिएको छ । यसबाट नेपाली भाषा र दुमी भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण शीर्षक प्रस्तुत शोधकार्यको लागि अध्ययनको सीमा तथा विधिको छनोट गर्न सहयोग पुगेको छ ।

बलम्पाकी, (२०६७) द्वारा 'मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकमा शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा मगर भाषाको विशेषता पहिल्याउनु, मगर भाषा र नेपाली भाषाको उच्चारण व्यवस्थाको तुलना गर्नु, मगर भाषा र नेपाली भाषाको वाक्य व्यवस्थाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्नु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । उक्त शोधपत्र तयार पार्न इलाम जिल्लाका फुएतप्पा गा.वि.स.का सम्बन्धित मातृभाषीहरूसँग अन्तरवार्ताद्वारा सामग्री सङ्कलन गरी गौण स्रोतहरूको साहयताले व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । मगर र नेपाली भाषा विषम पारिवारिक भाषा भएको, मगर भाषामा नेपालीको ञ, ण, त, थ, द, ध, श, ष, क्ष, त्र, ज्ञ जस्ता वर्ण नपाइएको, नेपाली भाषाका 'त' वर्गका स्थानमा 'ट' वर्गका वर्णहरू उच्चारण हुने, मगर भाषामा नेपाली भाषाका सरह मुक्त र बद्ध रूप रहेको, मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणिक कोटिबिच समानता रहेता पनि लिङ्ग, वचन, पुरुष, आदरका तहमा मगर भाषीले त्रुटियुक्त वाक्यहरू उच्चारण गरिएको निष्कर्ष निकालिएको छ । नेपालको विभिन्न ठाँउमा बोलिने मगर भाषामा भिन्नता रहेको छ । मगर भाषीले नेपाली भाषाको प्रयोगमा गर्ने त्रुटि निराकरण गर्न मगर भाषीलाई नाम,

भट्ट, (२०७१) द्वारा 'बझाङ जिल्ला अन्तर्गत बोलिने जुजेली भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण' शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको छ । यस अध्ययनमा जुजेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको उच्चारण प्रक्रियाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु, जुजेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिहरूको रूपायनिक प्रक्रियाको तुलना गर्नु, कारकीय प्रयोग र विभक्ति प्रयोगका आधारमा स्तरीय नेपाली भाषासँग जुजेली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्यमा केन्द्रित रहेको छ । उक्त शोधपत्र तयार पार्न बझाङ जिल्लाको जुजी क्षेत्रमा पर्ने मौलाली गा.वि.स.लाई केन्द्रीय क्षेत्र मानी उक्त क्षेत्रका जनप्रतिनिधिहरूसँग प्रश्नावली तथा अन्तवार्ता द्वारा सामग्री सङ्कलन गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । स्तरीय नेपालीको 'भ्' ध्वनिको 'ज्' उच्चारित हुनु, 'क', 'ख' ध्वनि 'ग' ध्वनिमा उच्चारित हुनु, दुवै भाषाबिच व्याकरणिक कोटिको समानता रहे पनि रूपायनको प्रत्ययगत भिन्नताले जुजेली भाषिकामा 'याउ', 'याइ', 'या' जस्ता रूपायक प्रत्यय लागे पछि मात्र कालबोधक प्रत्ययहरू जेडिने, कारक विभक्तिको दृष्टिमा प्रयोगगत समानता रहे पनि नेपाली भाषामा कर्ता कारक प्रथम विभक्तिमा प्रयुक्त ले, बाटका सट्टमा जुजेली भाषामा ले, बाटी जस्ता विभक्ति चिह्नको प्रयोग भएको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

उक्त शोधकार्यले जुजेली भाषिकाको व्याकरण, शब्दकोश लेखनमा सहयोग पुऱ्याउने, पाठ्य सामग्री निर्माणमा सघाउ पुऱ्याउने, जुजेली मातृभाषी विद्यार्थीले स्तरीय नेपाली भाषाको शिक्षण गर्दा आइपर्ने समस्याको पुर्वानुमान गरी शिक्षण गर्न समेत उपयोगी रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ । यसबाट प्रस्तुत शीर्षकलाई अगाडि बढाउने क्रममा सामग्री सङ्कलन गर्न उपयोगी भएको छ ।

कँडेल, (२०७१) द्वारा 'खसानी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको छ । उक्त शोधपत्रमा खसानी भाषिकाको परिचय दिनु, खसानी भाषिका र नेपाली भाषाका विशेषता पहिल्याउनु तथा खसानी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाका व्याकरणिक कोटिका आधारमा विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य राखिएका छन् । प्राथमिक स्रोतबाट सकलित समग्रीको अध्ययन विश्लेषणका लागि गौण सामग्रीको रूपमा पुस्तकालयीय विधिको अवलम्बन गरिएको उक्त शोधकार्यमा दस भाषिका बोल्ने विद्यार्थीहरूलाई स्तरीय नेपाली सिकाउदा शब्दवर्ग र व्याकरणात्मक कोटिहरूमा त्रुटि देखा पर्ने र त्यसको निराकरण गर्न यस शोधपत्रले सहयोग पुग्ने निष्कर्ष निकालिएको छ । उक्त शोधपत्र र प्रस्तुत शोधकार्य दुवै व्यतिरेकी अध्ययन भएकाले अन्तर सम्बन्धित छन् । प्रस्तुत शोधकार्य तयार गर्न उक्त शोधपत्रको समीक्षाबाट तथ्याङ्क सङ्कलन र विश्लेषण प्रक्रियामा सहयोग पुगेको छ ।

खत्री, (२०७२) द्वारा 'दनुवारी भाषा र नेपाली भाषाको वाक्य सङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार गरिएको छ । दनुवारी र नेपाली भाषाका वाक्य गठनको तुलना गर्नु, दनुवारी भाषीले नेपाली भाषाका वाक्यगठनमा गर्ने सम्भावित त्रुटिक्षेत्र पहिल्याउनु तथा दनुवारी र नेपाली भाषाको वाक्यगठन सम्बन्धी विशेषता पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्य राखिएको यस शोधपत्रमा आवश्यकता अनुसार भाषाका प्रयोक्तासँग प्रत्यक्ष सम्पर्क तथा भाषिक अध्ययनका लागि पुस्तकालयीय अध्ययन विधि अवलम्बन गरिएको छ । दनुवारी र नेपाली दुवै भाषामा फरकफरक व्यवस्था तथा उपव्यवस्था भएको निष्कर्ष निकालिएको उक्त शोधपत्रमा व्याकरणात्मक कोटिहरूकै व्यतिरेकी अध्ययन गरिएकाले प्रस्तावित शोधकार्यसँग सम्बन्धित छ । उक्त शोधपत्रको समीक्षाले प्रस्तुत शोधकार्यमा अध्ययनीय क्षेत्र निर्धारण तथा समस्यालाई स्पष्ट रूपमा परिभाषित गर्न मद्दत पुगेको छ ।

सर्वनाम, विशेषण, पुरुष, आदर, भेदक क्रियापद आदिको रूपायन गर्न बढी अभ्यास गराउनु पर्ने, मगर भाषीका लागि विशेष किसिमको पाठ्यक्रमको व्यवस्था हुनु पर्ने, भाषिक वातावरणको सिर्जना गर्नु पर्ने सुझाव प्रस्तुत गरिएको छ । यस अध्ययनबाट प्रस्तुत शीर्षकलाई अगाडि बढाउन सामग्री सङ्कलन उद्देश्य निर्धारण, सीमाङ्कन र विधिको छनोट गर्न सहयोग पुगेको छ ।

राई (२०७४), द्वारा 'बाहिङ भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार पारिएको छ । उक्त शोधपत्रमा बाहिङ भाषाको स्वरूप पक्ता लगाउनु, बाहिङ भाषा र नेपाली भाषाबिच समानता र भिन्नता पहिल्याउनु, बाहिङ मातृभाषी वक्ताहरूले नेपाली भाषा सिक्दा गर्न सक्ने त्रुटिहरू पहिल्याउनु जस्ता उद्देश्य राखिएका छन् । प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरी वर्णनात्मक व्याख्या विश्लेषण गरिएको उक्त शोधपत्र व्याकरणात्मक कोटि, रूप व्यवस्था, शब्दवर्गको आधारमा नेपाली भाषा र बाहिङ भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन गर्दा व्याकरणात्मक कोटिका दृष्टिले आंशिक समानता भए पनि थुप्रै भिन्नता रहेकाले बाहिङ मातृभाषीहरूले व्याकरणात्मक कोटिहरूमा त्रुटि हुने सम्भावना बढी हुने निष्कर्ष निकालिएको छ । यस शोधपत्रको पुनरावलोकनबाट प्रस्तुत शोधकार्यमा अध्यनीय क्षेत्र निर्धारण र सीमाङ्कन तथा अनुसन्धानको सान्दर्भिकतालाई प्रस्ट पार्नका लागि आवश्यक जानकारी लिन उपयोगी भएकको छ ।

तामाङ (२०७४), द्वारा 'तामाङ भाषाको अध्ययन' शीर्षकको शोधपत्र तयार भएको छ । उक्त अध्ययनमा तामाङ भाषाको भाषिक संरचना निकर्ण गर्नु, तामाङ भाषामा व्याकरणात्मक कोटिहरूको स्वरूप पहिचान गर्न, उद्देश्य राखिएको पाइन्छ, यस अध्ययनको क्षेत्र रौतहट जिल्लाको चन्द्रपुर नगरपालिका भित्र पर्ने वडा नं. १, २ र ६ मा बसोबास गर्ने तामाङ भाषीहरूसँग अन्तरवार्ता प्रश्नवली र अवलोकन जस्ता प्राथमिक स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ । नेपाली भाषा र तामाङ भाषाको वाक्य संरचना, प्रत्ययको प्रयोग, मूल शब्द तथा व्युत्पन्न शब्द संरचना प्रक्रिया आदिमा समानता रहेता पनि नेपाली भाषामा व्याकरणिक कोटिमा कर्ता अनुसार क्रियाको फरक फरक रूप प्रयोग हुने, तामाङ भाषामा एकै प्रकारको क्रिया प्रयोग गरिने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

यसरी भाषाहरूको व्यतिरेकी विश्लेषणसँग सम्बन्धित शोधकार्य एकअर्कासँग सम्बन्धित रहेको छ । उक्त शोधकार्यको समीक्षाले यस अध्ययनलाई व्यवस्थित र पूर्ण

बनाउन सहयोग पुऱ्याएको छ । पूर्वकार्यको समीक्षा गर्दा विभिन्न भाषाहरूको व्यतिरेकी विश्लेषणको अध्ययन गरिए तापनि यस शीर्षकमा अध्ययन गरेको नपाइएको हुँदा यस अध्ययनलाई दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषणका क्षेत्रमा मात्र सीमित रहेर अन्य अध्ययन भन्दा उपयुक्त र सान्दर्भिक बनाइएको छ ।

२.२ व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक प्रारूप

प्रस्तुत शोधकार्यमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ । व्यतिरेकी विश्लेषणमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषिक व्यवस्थाको समानता र असमानताको अध्ययन गरिने भएकोले यसअन्तर्गत विभिन्न उपशीर्षकमा व्यतिरेकी विश्लेषणलाई यसप्रकार चर्चा गरिएको छ :

२.२.१ व्यतिरेकी विश्लेषणको परिचय

व्यतिरेकको अर्थ फरकपन, भिन्नता, असमानता, अर्कोसँग मेल नखाने गुण वा अलग विशेषता भन्ने बुझिन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणको सोभो अर्थ दुई वा सोभन्दा बढी विषय वा वस्तुहरूकाबिचमा देखिने भिन्न वा असमान विशेषताहरूको वयान वा वर्णन हो । व्यतिरेकी विश्लेषणमा दुई वा सोभन्दा बढी भाषाहरू सम्बन्धित हुन आउँछन् । यसमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाकाबिच देखिने ध्वन्यात्मक, व्याकरणात्मक तथा शब्द भण्डारगत समानता र विषमताको तुलनात्मक अध्ययन र विश्लेषण गरिन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रारम्भिक प्रयोग सन् १९४१ मा होर्फद्वारा गरिएको भए पनि फ्राइज, ल्याडो र बेन्खिख जस्ता भाषावैज्ञानिकहरूको अध्ययनद्वारा यसले सैद्धान्तिक आधार प्राप्त गरेको मानिन्छ (भुसाल, २०७१:२६) । भाषाको तुलनात्मक अध्ययनबाट विकसित भएको व्यतिरेकी अध्ययनको मुख्य सम्बन्ध शैक्षणिक क्षेत्रसँग रहेको हुन्छ ।

एकभन्दा बढी भाषिक व्यवस्थाको समानता र असमानताको शिक्षणीय दृष्टिले अध्ययन गर्ने प्रायोगिक भाषाविज्ञानको शाखालाई व्यतिरेकी अध्ययन भनिन्छ । यसमा स्रोत भाषा र लक्ष्य भाषामा रहेका समानता र असमानताको अध्ययनका लागि रूप, वाक्य, व्याकरण र आर्थी एकाइ आदिको छनोट गरिन्छ र तुलनात्मक अध्ययन गरिन्छ । व्यतिरेकी अध्ययनको मुख्य उद्देश्य भाषा शिक्षणका समस्या समाधान गर्न अथवा दोस्रो भाषा सिकाइका समस्या निराकरण गर्न तर्फ नै केन्द्रित रहेको हुन्छ । दुई वा सोभन्दा भाषाबिचका

समान नियमहरू र मिल्दाजुल्दा एकाइहरू भएमा सिक्न सजिलो हुन्छ भने असमान नियम र एकाइहरू भएमा सिक्न कठिन हुन्छ भन्ने मान्यता व्यतिरेकी अध्ययनको रहेको हुन्छ । दोस्रो भाषा सिकाइका क्रममा पहिलो भाषासँग मेल नखाने आधारहरूको पहिचान गरी भाषासिकाइलाई प्रभावकारी बनाउने आधारहरू तयार गरिन्छ र आवश्यक पाठ्यक्रम, पाठ्यसामग्री तथा शिक्षण विधिको समेत निर्धारण गरिन्छ (गौतम र अन्य, २०६९: २) । व्यतिरेकी अध्ययनले दुई वा दुईभन्दा बढी भाषामा समानता र भिन्नताहरू निश्चित गरी भाषा शिक्षणलाई सहयोग गर्ने भएकाले यसलाई प्रायोगिक भाषा विज्ञानको शाखाको रूपमा लिइन्छ ।

२.२.२ व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार

शोधकार्य विशेष गरी प्रयोगात्मक खोज अनुसन्धानबाट देखिएका व्यावहारिक प्रतिक्रियाका आधारमा गरिन्छ, तापनि प्रायोगिक कार्यको परीक्षणमा पनि सैद्धान्तिक आधारलाई नकार्न सकिँदैन तसर्थ यहाँ यस अध्ययनको सैद्धान्तिक पृष्ठभूमिलाई समेटिएको छ ।

व्यतिरेकी विश्लेषण प्रकारात्मक र तुलनात्मक भाषाविज्ञानमा बिसौ शताब्दीको प्रारम्भ भएको पाइन्छ । प्रकारगत र तुलनात्मक भाषाविज्ञान सैद्धान्तिक हुन्छन् । यिनीहरूको अध्ययनको आधार तुलनात्मक हुन्छन् । व्यतिरेकी विश्लेषण दोस्रो भाषा सिकाइसँग सम्बन्धित हुन्छ । यस अध्ययनमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाका व्यतिरेकी अध्ययनका लागि विभिन्न भाषिक एकाइहरूलाई लिइएको छ । यस अध्ययन दुमी मातृभाषीहरूको दोस्रो भाषाका रूपमा नेपाली भाषा सिकाइसँग सम्बन्धित छ । दुमी र नेपाली भिन्न भाषा परिवारका भाषाहरू भए पनि दुमी भाषीहरूको सम्पर्क भाषा नेपाली भाषा नै भएकाले व्यतिरेकी विश्लेषणको सैद्धान्तिक आधार लिएर यी दुई भाषाबिच व्यतिरेकी अध्ययन गरिएको छ । .

२.२.३ व्यतिरेकी विश्लेषणको विकास

व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणाको विकास भाषाशिक्षणलाई प्रभावकारी कसरी तुल्याउन सकिन्छ भन्ने सन्दर्भमा भएको हो । भाषाविज्ञानमा व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा सर्वप्रथम होर्फ (सन् १९४१) ले ल्याएको मानिन्छ तर प्रायोगिक भाषावैज्ञानिक

चार्ल्स सी.फ्राइस (सन् १९४५) ले ल्याएको मानिन्छ (पौडेल, २०६५ : १८८) । उनले 'सिकारुको मातृभाषासित समान तहमा सचेतनापूर्वक तयार पारिएको वैज्ञानिक भाषिक विवरणमा आधारित सामाग्रीहरू भाषा शिक्षणमा बढी प्रभावकारी हुन्छ भन्ने अवधारणा अघि सारेपछि अन्य भाषावैज्ञानिकहरू यस तर्फ अध्ययन गर्न आकर्षित भएको देखिन्छ । फ्राइजको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्न मूलतः रबर्ड ल्याडो (सन् १९५७) को भूमिका निकै महत्त्वपूर्ण रहेको देखिन्छ । उनको “ल्याड्वेज एक्रस कल्चर : अप्लाइड लिङ्ग्विस्टिक्स फर टिचर्स” (सन् १९५७) नामक पुस्तक प्रकाशन भएपछि भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा व्यतिरेकी विश्लेषणको अवधारणा निकै प्रबलताका साथ कार्यान्वयनमा आएको पाइन्छ । उनले दोस्रो वा विदेशी भाषा सिकाइमा पहिलो भाषाको संरचना र संस्कृतिको स्थानान्तरण हुने भएकाले सिकारुको मातृभाषासँग समानता राख्ने भाषिक पक्षहरू सिक्न गाह्रो हुने अवधारणा प्रस्तुत गरे । यस्तो अवधारणाका साथ ल्याडोले शिक्षकपरक दृष्टिले सिकारुका मातृभाषाहरूको शिक्षणीय भाषासँग तुलनात्मक अध्ययन गरेको छ, उसले भाषा सिकाइमा समस्याहरू बढीभन्दाबढी पहिचान गरेर सोहीअनुसार राम्रोसँग शिक्षण गर्न सक्छ भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् ।

प्रायोगिक भाषाविज्ञानका क्षेत्रमा अमेरिकाका चार्ल्स फर्ग्युसनले व्यतिरेकी विश्लेषण माला तयार गरेर महत्त्वपूर्ण कार्यहरूको थालनी गरेका हुन् । यसमा अङ्ग्रेजी भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरेको पाइन्छ । सन् १९५७ तिर नोम चम्स्कीको रूपान्तरण व्याकरणसम्बन्धी अवधारणा विकसित हुनुका साथै भाषा आदतहरूको समुच्चय हो भन्ने मत प्रकाशनमा आएपछि यसले प्रारम्भिक भाषावादी दृष्टिकोणको विकल्प दियो । लक्ष्य भाषाको सिकाइलाई दोस्रो भाषाका नियमहरूका रूपमा हेर्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत भएपछि रूपान्तरण व्याकरणका आधारमा निकेल (१९६२) आदिद्वारा व्यतिरेकी विश्लेषणलाई नयाँ ढङ्गले विकसित गर्दै जाने विचार प्रस्तुत भयो । यसले व्यतिरेकी विश्लेषणलाई थप गति प्रदान गर्‍यो ।

प्रायोगिक भाषाविज्ञानमा व्यतिरेकी विश्लेषणका सन्दर्भहरू भाषा शिक्षणका क्षेत्रमा सन् १९५० र ६० को दशकमा निकै फस्टाएका र मौलाएका देखिन्छन् । यस समयमा बेन्निख, हागेन र ल्याडो जस्ता भाषा वैज्ञानिकहरू क्रियाशील रहेको पाइन्छ । त्यस्तै गरी फर्ग्युसन र निकेल जस्ता भाषा वैज्ञानिकहरूको योगदान पनि कम छैन । फर्ग्युसनले व्यतिरेकी विश्लेषण माला तयार गरेर युरोपेली भाषाहरूको अध्ययन गरे भने रूपान्तरणवादी

सिद्धान्तका आधारमा आधारित भएर निकेलले व्यतिरेकी विश्लेषणलाई नयाँ मोड प्रदान गरेको पाइन्छ ।

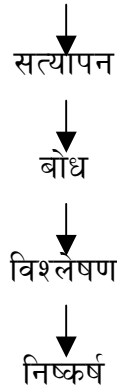
२.२.४ व्यतिरेकी विश्लेषणको प्रक्रिया र पद्धति

व्यतिरेकी विश्लेषणमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूको तुलनात्मक वर्णन-विश्लेषण गर्ने काम हुन्छ । यसले कुनै दुई भाषाका बिचमा पाइने संरचनात्मक समता र असमानताहरूको निर्धारण गर्ने कोसिस गर्दछ । यसका लागि सर्वप्रथम विश्लेषण गरिने दुई भाषाहरूलाई एक ठाउँमा राखेर ती भाषाहरूमा के - कस्ता समता र भिन्नताहरू देखिन्छन् तिनको विश्लेषण आवश्यक अनुसार विभिन्न तहहरूमा गरिन्छ । भाषाका विशेषताहरूको वर्णन गर्दा सबैको एकैचोटि वर्णन गर्नु भन्दा उपव्यवस्थागत तहमा रही एकपल्टमा खास पक्षमा केन्द्रित हुनु उपयुक्त ठानिन्छ (अधिकारी, २०६५: १३३) । व्यतिरेकी विश्लेषणका क्रममा विभिन्न भाषिक तहहरूमध्ये आवश्यकता एवम् शैक्षणिक दृष्टिले उपयुक्तताका विचार गरी निम्नलिखित कुनै एक वा एकभन्दा बढीको छनोट गरिन्छ :

- (क) वर्णनात्मक
- (ख) रूपात्मक
- (ग) वाक्यात्मक
- (घ) शैली
- (ङ) शब्दभण्डार आदि

भाषाको विभिन्न तहको व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा कुन पक्षको विश्लेषण गरिने सोको निश्चितता प्रारम्भमै गर्नुपर्दछ । भाषाका पक्ष विशेषको निर्धारणपश्चात् कुन भाषा वैज्ञानिक पद्धतिको उपयोगद्वारा व्यतिरेकी विश्लेषण गरिने हो सो कुराको निक्कै गर्नु पनि उत्तिकै आवश्यक छ । यस क्रममा भाषाका खास पक्ष वा विशेषताहरूको वर्णन र ती विशेषताहरूको तुलना जस्ता कुराहरूलाई समेत सँगसँगै लैजानुपर्दछ । तसर्थ व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा निम्न प्रक्रियाहरू अंगालिन्छ :

सामग्री सङ्कलन

व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा स्रोत भाषा । लक्ष्य भाषाका समान तहका सामग्रीहरूको सङ्कलन गर्नुपर्दछ । यसरी सङ्कलन गरिएका सामग्रीहरूलाई विश्लेषण गर्दा तोकिएका भाषाका मूल वक्ताबाट रूजु गराउनु गर्दछ । तत्पश्चात सत्यापन वा रूजु गरिएको सामग्रीलाई व्यवस्थित र वर्गीकृत गर्ने तथा भिन्नतालाई प्रभाव पार्ने तत्त्वहरू नियाल्ने, दुई भाषाकाबिच देखिने मूल अन्तर र सामान्य अन्तरहरू औल्याउने तथा कठिनाइको क्षेत्र निर्धारण गर्ने जस्ता प्रक्रिया व्यतिरेकी विश्लेषणमा अपनाइन्छ । यसप्रकार उक्त प्रक्रिया अनुसार व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा तलका दुई पद्धति मध्ये जुनसुकै पद्धति अपनाएर गर्न सकिन्छ, जुन यसप्रकार छन् :

(क) समतलीय

(ख) उर्ध्वतलीय

यी दुई पद्धतिमध्ये समतलीय अध्ययनमा कुनै एक भाषाबाट अर्को भाषाको भाषिक तत्त्वहरूको तुलना गर्ने पद्धति अपनाइन्छ । यो अध्ययन केवल दुई भाषामा मात्र सीमित रहन्छ । यस्तो अध्ययन सैद्धान्तिक भन्दा प्रायोगिक दृष्टिकोणले ज्यादा महत्त्वपूर्ण मानिन्छ । उर्ध्वतलीय अध्ययनमा दुईभन्दा बढी भाषाहरूकाबिच समानता र भिन्नताको व्यापक अध्ययन गरिन्छ । यस अध्ययनबाट भाषाको सार्वभौम विशेषताहरूको खोजी गरिन्छ । यस्तो अध्ययन प्रकारात्मक प्रकृतिको रहन्छ भने सैद्धान्तिक दृष्टिले जटिल समेत हुन सक्छ । तसर्थ यो अध्ययन शैक्षणिक दृष्टिले कम प्रासङ्गिक मानिन्छ ।

यसप्रकार व्यतिरेकी विश्लेषणमा उक्त दुई पद्धतिहरूमध्ये जुन लक्ष्य भाषाको अध्ययनमा उपयुक्त हुन्छ, सोही पद्धति अपनाउनु पर्ने हुन्छ ।

२.२.५ व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगिता

व्यतिरेकी विश्लेषणमा दुई वा दुईभन्दा बढी भाषाहरूका व्यवस्था तथा उपव्यवस्थाहरूको तुलनात्मक वर्णन विश्लेषण गरिने भएका कारण उक्त विश्लेषणका आधारमा पहिल्याउने सम्भावित त्रुटिक्षेत्रहरूका कारणले गर्दा यो शैक्षणिक प्रयोजनबाट अभिप्रेरित भएको हुन्छ । यस्तो विश्लेषणको निष्कर्षबाट निर्माण भएको पाठ्यसामग्री मातृभाषी र उक्त भाषा सिकने दोस्रो भाषी शिक्षार्थीका लागि समेत उपयोगी हुन्छ ।

तसर्थ व्यतिरेकी विश्लेषणको उपयोगितालाई मोटामोटी रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- (क) व्यतिरेकी विश्लेषणबाट पहिलो भाषा (स्रोत भाषा) र दोस्रो भाषा (लक्ष्य भाषा) का बीचको जानकारी हासिल गर्न सकिन्छ,
- (ख) यस्तो विश्लेषणबाट दोस्रो भाषा (लक्ष्य भाषा) सिकाइका सन्दर्भका आउन सक्ने कठिनाईको पूर्वानुमान र व्याख्या गर्ने मार्ग प्राप्त हुन्छ,
- (ग) पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाका व्यवस्था तथा उपव्यवस्थाहरूका बीच समानता भए सिकाइ सहज हुने तथा असमानता भएको खण्डमा सिकाइ कठिन हुने कुराको पूर्वानुमानबाट निष्कर्ष निकालिने भएकाले शिक्षण सिकाइका क्षेत्रमा यसको उपयोगिता महत्त्वपूर्ण छ,
- (घ) दोस्रो भाषा शिक्षणको पाठ्यक्रम निर्माणका पाठ्यपुस्तक लेखन/सम्पादनका अतिरिक्त शिक्षण सामग्री र शिक्षण विधिको निर्माण गर्नुका साथै छनोटमा पनि सहयोग पुऱ्याउँछ,
- (ङ) भाषिक अनुवादको सन्दर्भमा समेत यस विश्लेषणको महत्त्वपूर्ण स्थान रहन्छ,
- (च) व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा भाषा भाषाका मात्र नभएर भाषिकाहरूबीच पनि गर्न सकिने भएकाले मानवबाट विचलित भाषिक भेद सिकेका विद्यार्थीहरूलाई मानक भेद सिकाउन के कस्ता पाठ्यसामग्रीहरूमा जोड दिनु पर्छ भन्ने सुझाव यसबाट प्राप्त हुन्छ,

(छ) व्यतिरेकी विश्लेषणबाट विद्यार्थीहरूको मातृभाषा वा स्रोत भाषाको ज्ञान नभएका शिक्षक/शिक्षिकाहरूलाई भाषा शिक्षणका लागि उपयुक्त पाठ्यसामग्री निर्माण गर्न सहयोग पुग्छ ।

२.२.६ व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमा

व्यतिरेकी विश्लेषणका थुप्रै उपयोगिता हुँदाहुँदै पनि यसका केही सीमा वा कमजोरी पनि रहेका छन् । व्यतिरेकी विश्लेषणका मान्यताहरू भाषा शिक्षणमा प्रायोगिक अवतरण गर्ने समयमा मनोवादी वैज्ञानिक दृष्टिकोणहरू आएका थिएनन् । तसर्थ यसका प्रक्रिया र मान्यताहरू पूर्णतः व्यवहारवादी दृष्टिकोणमा नै आधारित थिए । मनोवैज्ञानिक मनोवैज्ञानिक दृष्टिकोणले यो सिद्धान्त अधुरो, अपुरो र एकपक्षीय रहेको पाइन्छ । मानिस जन्मजात रूपमा सिकाइको असीम मानसिक क्षमता लिएर आएको हुन्छ र विविध वाह्य वातावरण तथा मानसिक वातावरणसँग घुलमिल हुँदै बढ्दै जाँदा अन्य कुरा जस्तै भाषा सिकाइ पनि एउटा नियमित प्रक्रियाको रूपमा विकसित हुँदै गएको हुन्छ (पौडेल, २०६५: १९३) । सिकाइको स्थानान्तरण सकारात्मक र नकारात्मक भएर भन्दा पनि वातावरणबाट प्राप्त अवसर, अभिप्रेरणा, मानसिक, बौद्धिक क्षमताअनुसार सिकाइ सवल र दुर्बल वा साधक र बाधक बनेको हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणमा पूर्वानुमान गरे जस्तो पहिलो भाषा मात्र दोस्रो भाषा सिकाइको साधक वा बाधक हुँदैन ।

व्यतिरेकी विश्लेषणले सिकारुको भाषा सिकाइसँग सम्बन्धित रहेर मानसिक प्रक्रियाको अध्ययन गरेको हुँदैन । भाषा शिक्षणका तरिकाहरूमा प्रायः समानता रहेको हुन्छ । भाषा सिकाइलाई समय, भाषिक वातावरण, अनिवार्य आवश्यकताको अनुभूति, अभिप्रेरणा आदिले प्रभाव पारेको हुन्छ । यस्ता कुराहरू समेट्न नसक्नु व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमा हो । व्यतिरेकी विश्लेषणको सीमालाई बुँदागत रूपमा यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

- (क) व्यतिरेकी विश्लेषणले भाषा सिकारुमा प्रत्यक्ष र वास्तविक सिकाइ कठिनाइ वा समस्याहरूको अध्ययन गर्दैन, परोक्ष पूर्वानुमान मात्र गर्दछ,
- (ख) व्यतिरेकी विश्लेषण मनोवैज्ञानिक दृष्टिले अधुरो, अपुरो र एकपक्षीय देखिन्छ,
- (ग) व्यतिरेकी विश्लेषणमा पूर्वानुमान गरे जस्तो पहिलो भाषा र दोस्रो भाषा सिकाइको साधक वा बाधक नहुन पनि सक्छ,

- (घ) व्यतिरेकी विश्लेषणमा पूर्वानुमान गरिएका कुराहरू वास्तविक कार्य स्थलमा मेल नखान पनि सक्छ ।
- (ङ) भाषा सिकाइलाई प्रभाव पार्ने समय, भाषिक वातावरण, अभिप्रेरणा जस्ता कुराहरूलाई व्यतिरेकी अध्ययनले वेवास्ता गर्छ ।
- (च) यसले सिकाइको केन्द्रविन्दु विद्यार्थीलाई नमानी शिक्षक र शिक्षण सामग्रीलाई जोड दिन्छ ।

२.३ दुमी राई जातिको परिचय

राईलाई एक जाति मान्ने हो भने दुमी राईलाई राईको उपजातिको रूपमा स्वीकार्नु पर्ने हुन्छ । यस अर्थमा दुमी राईको पनि आफ्नै इतिहास बनेको छ । यस्तै दुमी शब्दको उत्पत्ति सम्बन्धमा पनि विभिन्न मत मतान्तर पाइन्छन् । दुमी इत्तर जाति - भाषीहरूका अनुसार दुमी शब्द नेपाली 'दुमो' शब्दको अपभ्रंश रूप हो । यस सम्बन्धमा उनिहरूको कथन छ, 'एकताका राईहरूको बस्तीमा ठूलो माहामारी फैलियो, जस्को फलस्वरूप साराका सारा राईहरू स्वाहा भए र केही व्यक्तिहरू मात्र बाँकी रहे । यसरी ठूलो माहामारीबाट बचेकाहरूलाई 'दुमो' भनिन लागियो । कालान्तरमा यही दुमोबाट अपभ्रंश हुँदै 'दुमी' बने तर दुमी राई बुढापाकाहरूको भनाइ भने यसको विपरीत छ । उनीहरूको मतानुसार 'जुन स्थानमा दुमी राईहरू बसोबास गर्थे, त्यो स्थानमा अन्य जातिको तुलनामा दुमी राईहरूको बाहुल्यता थियो अर्थात् दुमी राईहरू धेरै थिए । धेरैलाई दुमी भाषामा 'दुमो' भनिन्छ । तसर्थ 'दुमी' बाँकी रहेको 'दुमो' का अपभ्रंश नभएर धेरै बुझाउने 'दुमो' को परिवर्तित रूप हो ।

एकथरी दुमी राई बुढापाकाहरूको भनाइ अनुसार "शिकारी युगमा शिकार गर्दै हिडेका उस्तै स्वभाव र भाषा भएका शिकारीहरूको कुनै ठाँउमा जम्काभेट (दुम्का) भयो । उनीहरूका बीचमा कुराकानी भयो । उनीहरूले त्यस उप्रान्त त्यही जम्काभेट भएको स्थानमा एकसाथ मिलेर बस्ने सहमती कायम गरे । त्यसपछि उनीहरूको भेट भएको स्थानलाई दुङ्कुलु नामकरण गरे । दुङ्कुलु बासीहरू अर्थात दुङ्कुलु बासीको दम्पतिलाई 'दुम्बेमे' भनियो । यही 'दुम्बेमे' बाट 'दुम्बे', 'दुम्मे' हुँदै कालान्तरमा दुमी बनेको

हो ।” दुङ्कुलु भन्ने स्थान अध्यावधि यथावत छ । यो केपिलासगढी गाउँपालिका बाक्सिलामा पर्दछ ।

‘दुमी’ शब्दको उत्पत्ति सम्बन्धी उल्लिखित धारणाहरू दुमी राई समाजमा प्रचलित दुमी राई बुढापाकाहरूको आफ्नो अभिमत हो । तसर्थ यी अभिमतहरूलाई सत्यापन प्रदान गर्ने प्रमाण खोज्नु कि त असान्दर्भिक ठहरिने छ, कि त निकै टाढासम्म पुग्नु पर्ने छ । तसर्थ ‘दुमी’ शब्द हाम्रो अगाडि रहेको यथार्थ हो र यथार्थ भनेको सत्य हो तर दुमी शब्द सत्य भएर पनि यसको उत्पत्ति यसरी नै भएको हो भन्ने कुनै ठोस प्रमाण छैन । अतः दुमी शब्दको उत्पत्ति जसरी र न्वारान जस्ले गरेको भए तापनि यो गहन शोध र अनुसन्धानको विषय चाँहि पक्कै हो ।

२.४ दुमी भाषाको परिचय र विशेषता

दुमी राईहरू आफूहरूले बोल्ने आफ्ना बोलीलाई ‘ब्र’ भन्दछन् । तसर्थ दुमी राईहरूले बोल्ने त्यो बोली वा ब्र लाई दुमीहरूको बोलीको रूपमा दुमी ‘ब्र’ भनिन्छ । “मातृभाषाका रूपमा तिब्बत बर्मेली भाषिका बोल्ने राई, लिम्बू, याक्खा, सुनुवार, जिरेल, हायु, गुरुङ्ग, मगर, थकाली, थामी, चेपाङ्ग, थारू, दनुवार, भोटे, माभी, धिमाल, मेचे, कोचे तथा काठमाडौँ उपत्यकाका पहिलाका नेवारहरू किरात हुन् । यसप्रकार राई किरातको जाति हो भने दुमी राई राईको एक उपजाति भएको हुँदा दुमी राईले प्रयोग गर्ने भाषालाई पनि किरात परिवारकै भाषा भनिदै आएको छ । यो किरात भाषालाई संसारका भाषाहरूको वर्गीकरणको क्रममा विभिन्न विद्वानहरूले विभिन्न भाषा परिवारको हो भनि प्रमाणित गर्ने जमर्को गरेको पाइन्छ । बालकृष्ण पोखरेलका अनुसार किरात भाषा ‘आग्नेली खलका’ को हो र भोट बर्मेलीबाट अत्याधिक र नेपालीबाट अल्पमात्रामा प्रभावित छ । चुडामणि बन्धुका विचारमा यो भाषा भोट-चिनियाँ परिवार अन्तर्गत भोट हिमाली परिवारको हो । यस सम्बन्धमा डा. स्वामी प्रपन्नाचार्य बिलकुल पृथक धारणा अभिव्यक्त गर्दछन् । प्रपन्नाचार्यका अनुसार “किरातहरूको अहिलेको भाषा प्राचिन होइन, किरातहरूको प्राचिन भाषा संस्कृत हो । संस्कृतबाट तल खस्दै पालि भएपछि विस्तारै विस्तारै जलवायु, भौगोलिक वातावरण, अशिक्षा आदि र शुद्धाशुद्धिको तानातानीको आधारमा संस्कृतबाट प्राकृत पालि भए” भन्दछन् ।

विभिन्न तथ्यहरूलाई आधार मान्दा दुमी राईहरूको लिपि, वर्ण तथा त्यसको व्याकरणिक स्वरूप, साहित्य आदि लिखित रूपमा उपलब्ध नभएको र केवल बोलीको रूपमा मात्रै रहेको हुँदा बृहत र गहन खोज तथा अनुसन्धानबाट निकर्ग्यो गरिनु पर्ने विषय भएको छ ।

२.५ दुमी राई भाषाको प्रयोग क्षेत्र र सीमा

दुमी राई 'राईजाति' को एक उपजाति हो भन्ने कुराको उल्लेख गरिसकिएको छ । राई जाति स्वयम् एक क्षेत्रीय जाति हो । नेपालको पाँच विकास क्षेत्रमध्ये पूर्वाञ्चल विकास क्षेत्रमा मात्र सीमित (वर्तमानमा काठमाडौँ तथा ललितपुरमा बसोबास गर्न पुगेकाहरूलाई गणना नगर्ने हो भने) रहेको छ । त्यसमा पनि अठ्ठाइस राईहरू मध्ये एक उपजाति भएको हुँदा समग्र राई जातिमा संलग्न गरेर नहेर्ने हो भने दुमी राई अल्पसङ्ख्यक जाति हो । यो उपजातिको प्रमुख बसोबास क्षेत्र खोटाङ जिल्लाको जालपा, खार्मी, बाक्सिला, सप्तेश्वर, माक्पा गा.वि.स हो भने हौचुर, कुभिण्डे, पाथेका, भदौरे, दिक्तेल, नेर्पा आदि गा.वि.स तथा सुनसरी, मोरङ, भ्जापा, संखुवासभा, इलाम र काठमाडौँ तथा ललितपुर जिल्लाहरूमा पनि दुमी राईहरूले बसोबास गरेको पाइन्छ । बसोबास तथा सङ्ख्यात्मक आधारमा खोटाङ जिल्ला प्रमुख हो भने उदयपुर दोस्रो र सुनसरी तेस्रो नम्बरमा पर्दछ । अन्य जिल्लाहरू भण्डै हाराहारीमा पर्न आउँछ ।

यही शोध प्रयोजनका निमित्त दुमी राईहरूको बसोबासका विभिन्न प्रमुख स्थानहरूमा गरिएको एक सर्वेक्षण अनुसार दुमी राईहरूको जनसङ्ख्या बढीमा दश हजार हुन सक्ने अनुमान छ र यसको २५ % ले (बढीमा) मात्र आफ्नो भाषा प्रयोग गर्छन् । प्रतिदिन यो प्रतिशतमा ह्रास आउँदैछ । सुनसरी, उदयपुर, मोरङ, भ्जापा, काठमाडौँ आदि स्थानको दुमी राईहरूको बसोबास बसाई - सराई तथा अन्य विभिन्न प्रक्रियाद्वारा बस्न पुगेको नयाँ बस्ती हो । यी क्षेत्रहरूमा दुमी राईहरूको बसोबास अति अल्पसङ्ख्यकको रूपमा भएको हुँदा आफ्नो भाषा प्रयोगमा व्यवहारिक तथा अन्य विविध कारणले भन पिछडिएका छन् । यी स्थानमा पुगेका बूढापाकाहरूले पहिला-पहिला आफूहरूले प्रयोग गर्ने गरेका आफ्नो भाषाका मात्रामा पनि व्यवहार तथा प्रयोगका आधारमा प्रतिदिन बिसर्दै गइरहेको पाइन्छ । यो उन्नति तथा प्रगतिको सङ्केत पक्कै होइन । अवनतिको लक्षण हो । तथापि प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पश्चात् देशमा स्थापित खुल्ला तथा स्वतन्त्र वातावरणमा

केही सचेत तथा शिक्षित दुमी राईहरू आफ्नो कला, भाषा, संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्द्धनको निमित्त अग्रसर रहेको पाइएको छ र दुमी राई भाषाका शब्दहरू संकलन गर्ने, धर्म-कर्म, रीति-रिवाज सम्बन्धी बूढापाकाहरूसँग शोध-खोज गरी लेखेर राख्ने तथा प्रयोग तर्फ पनि उचित ध्यान दिने कार्यमा सक्रियतापूर्वक लागेका भेटिएका छन् । यसलाई एउटा शुभसङ्केतको रूपमा जरूर लिन सकिन्छ तर दुमी भाषा, कला, संस्कृतिको संरक्षण तथा सम्बर्द्धनको निमित्त पर्याप्त भने होइन ।

२.६ नेपाली भाषाको परिचय

नेपालमा सबैभन्दा धेरै वक्ताले बोल्ने भाषा नेपाली भाषा हो । यो नेपालको राष्ट्र भाषा, सरकारी कामकाजको भाषा र सम्पर्क भाषा हो । नेपाली भाषालाई बाहुन, क्षेत्री, ठकुरी, कामी, दमाई, सार्की आदि मातृभाषाका रूपमा प्रयोग गर्दछन् भने अन्य भाषीहरूले सम्पर्क भाषाको रूपमा प्रयोग गर्दछन् । नेपालमा बोलिने भारोपेली परिवारका भाषाहरू मध्ये नेपाली सबैभन्दा बढी सम्पन्न, व्यापक र विस्तृत क्षेत्रमा फैलिएको भाषा हो (भण्डारी र पोखरेल, २०७२: ६८) । यसका वक्ताहरू पूर्व मेचिदेखि पश्चिम महाकालीसम्म र उत्तर हिमालदेखि दक्षिण तराईसम्म फैलिएका छन् । नेपाल भित्रका सम्पूर्ण सरकारी कामकाज यसै भाषाका माध्यमबाट सम्पादन गरिन्छ । नेपालभित्रका नेपालीइतरका मातृभाषी वक्ताहरूले अर्को कुनै भाषिक वक्तासँग सम्पर्क भाषाका रूपमा नेपाली भाषाकै प्रयोग गर्दछन् ।

वि.स. २०५८ को जनगणना अनुसार नेपालमा नेपाली भाषाका वक्ता सङ्ख्या १,१०,५३,२५५ अर्थात कूल जनसङ्ख्याको ४९.६१ % रहेको देखिन्छ भने वि.स. २०६८ को जनगणना अनुसार १,१८,२६,९५३ अर्थात ४४.६ % रहेको देखिन्छ । नेपालमा नेपाली भाषा प्रयोग नहुने कुनै पनि जिल्ला छैन बरु अधिकतम जिल्लाहरूमा पहिलो स्थानमा रहेको छ । नेपालको लगभग सबै क्षेत्रमा बोलिने यस भाषा नेपालबाहिर भारतको आसाम, सिक्किम, दार्जीलिङलगायतका ठाँउहरूमा बोलिन्छ । ती बाहेक भुटान, बर्मा, बेलायतलगायत विश्वका अन्य धेरै भूभागमा यसको प्रयोग बढ्दै गएको छ । नेपालको संविधान २०७२ ले नेपालका सबै भाषालाई राज्यको राष्ट्रभाषा र नेपाली भाषालाई सरकारी कामकाजको भाषा मानेको छ । वाङ्मय, साहित्य सृजना, साधरण कोश निर्माण एवम् विषयगत कोश निर्माणको कार्य पनि नेपाली भाषामा थुप्रै भएका छन् र हुँदै गरेका पनि छन् ।

अध्याय तिन

अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधकार्य निम्न विधि र प्रक्रिया अपनाई सम्पन्न गरिएको छ :

३.१ अध्ययन विधि

उपयुक्त शीर्षकमा शोधकार्यलाई प्रभावकारी रूपले अध्ययन विश्लेषण गरिनु जरुरी हुन्छ । शोधकार्यलाई उद्देश्यानुरूप व्यवस्थित ढङ्गले लक्ष्यसम्म पुऱ्याउनका लागि निर्धारण गरिएको रणनीतिनै अध्ययन विधि हो । अध्ययन विधिलाई विभिन्न उपशीर्षकहरूमा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

३.१.१ जनसङ्ख्या पहिचान

यस अध्ययनमा दुमी भाषाभाषीहरूको उपस्थिति रहेको खोटाङ जिल्लाको केपिलासगढी गाउँपालिकाका दुमी भाषीहरूलाई मूल जनसङ्ख्याको रूपमा लिइएको छ ।

३.१.२ नमुना छनोट

यस अध्ययनको लागि खोटाङ जिल्लाको केपिलासगढी गाउँपालिका वडा नं. ४ र ५ बाट ५/५ जना गरी जम्मा १० जना दुमी भाषी वक्तालाई नमुनाका रूपमा लिइएको छ । जसमा दुमी भाषाविज्ञ र सामान्य लेखपढ गर्न जान्ने वक्ता रहेका छन् ।

३.२ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत

यस शोध अध्ययनमा प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । ती दुई स्रोतलाई यसप्रकार छुट्टाछुट्टै उल्लेख गरिएको छ :

३.२.१ प्राथमिक स्रोत

यस अध्ययनलाई व्यवस्थित तथा प्रभावकारी ढङ्गले सम्पन्न गर्नका लागि सम्बन्धित क्षेत्रका मानिसहरूसँग सम्पर्क गरी छलफल तथा अन्तर्वार्ताद्वारा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रलाई वस्तुगत र विश्वसनीय बनाउनका लागि नेपाली भाषामा विभिन्न प्रकारका प्रश्नावलीहरू तयार पारेर दुमी भाषी वक्ताहरूलाई उक्त प्रश्नको उत्तर दुमी भाषामा भन्न लगाएर सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । यसलाई नै प्राथमिक स्रोतको सामग्रीका रूपमा उपयोग गरी शोधकार्य सम्पन्न गरिएको छ ।

३.२.२ द्वितीयक स्रोत

यस अध्ययनमा द्वितीयक स्रोतबाट पनि सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । दुमी भाषा सम्बन्धी प्रकाशित पुस्तहरू, पत्रपत्रिकाहरू, लेखरचनाहरू, शब्दकोश, विभिन्न शोधपत्रहरू र दुमी भाषाका अन्य विज्ञहरूलाई समेत द्वितीयक स्रोतको सामग्रीको रूपमा उपयोग गरिएको छ ।

३.३ सामग्री सङ्कलन प्रक्रिया

यस अध्ययनमा मूलतः खोटाङ जिल्लाको केपिलासगढी गाउँपालिकामा बोलिने दुमी भाषालाई आधार बनाएर व्यक्तिगत सम्पर्क, सामूहिक छलफल तथा अन्तर्वार्ताद्वारा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । त्यस क्षेत्रका दुमी मातृभाषी वक्ताहरूलाई प्रश्नावलीको प्रयोग गरेर उत्तर भन्नु लगाई सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । सामग्री सङ्कलन गर्दा दुमी र नेपाली दुवै भाषा राम्रोसँग प्रयोग गर्न सक्ने (शिक्षित) व्यक्ति तथा सामान्य व्यक्तिहरूबाट अन्तर्वार्ता तथा छलफल गरी सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । साथै व्यतिरेकी अध्ययनसम्बन्धी पूर्वशोधकार्यको समीक्षा र दुमी भाषामा लिखित पुस्तक तथा लेख रचनाहरूको अध्ययन गरी आवश्यक विभिन्न सामग्री सङ्कलन गरिएको छ ।

३.४ सामग्रीको विश्लेषण

कुनै पनि भाषिक अनुसन्धानका क्रममा स्थानीय मातृभाषी वक्ताहरूको निकै महत्त्वका साथ लिइन्छ । यसले भाषिक क्षेत्र र स्थानीय भाषाको आफ्नै मौलिक विशेषता र पहिचान दिएको हुन्छ । प्रस्तुत अध्ययन अनुसन्धानको क्रममा खोजी गरिएका र सङ्कलन गरिएका सामग्री उल्लिखित प्रक्रियाबाट तथ्याङ्क सङ्कलन गरेपछि त्यसको वर्गीकरण व्यवस्थापन तथा गहन अध्ययन गरी वर्णनात्मक, तुलनात्मक र तालिकीकरण विधिको प्रयोग गरी सङ्कलित तथ्याङ्कको व्याख्या विश्लेषण गरी अन्त्यमा निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अध्याय चार

व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

यस अध्यायमा नेपाली र दुमी भाषाका व्याकरणात्मक कोटिहको चर्चा गरिएको छ । तसर्थ नेपाली भाषाका वाच्य, कारक र विभक्ति जस्ता व्याकरणात्मक कोटिहरू दुमी भाषामा छैन । प्रस्तुत व्याकरणात्मक कोटिहरूलाई छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा राखेर निम्नानुसार व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ :

४.१ लिङ्गका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

पुरुष, स्त्री र नपुङ्सक छुट्टयाउने व्याकरणिक कोटिलाई लिङ्ग भनिन्छ । लिङ्ग नामसँग सम्बन्धित व्याकरणिक कोटि हो (अधिकारी, २०७५ : ८४) । पुरुष जातिलाई बुझाउने शब्दलाई पुलिङ्ग र स्त्री जातिलाई बुझाउने शब्दलाई स्त्रीलिङ्ग भनिन्छ । नेपाली भाषामा पुलिङ्ग र स्त्रीलिङ्ग गरी दुई प्रकारका लिङ्ग छन् । दुमी भाषामा नेपाली भाषामा जस्तो क्रियापदमा लिङ्गभेद छैन । केही उदाहरण यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. १

लिङ्गका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

पुलिङ्ग		स्त्रीलिङ्ग	
दुमी भाषा	नेपाली भाषा	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
सिलिमाङ्पा रेटा ।	केटा हाँस्छ ।	सिलिमाङ्मा रेटा ।	केटी हाँस्छे ।
हरिआ जा जी ।	हरिले भात खायो ।	गिताआ जा जी ।	गिताले भात खाई ।
श्याम साबे जुता ।	श्याम रोटि खान्छ ।	सरिता साबे जुता ।	सरिता रोटि खान्छे ।
रोहित चेम्द चेम्ता ।	रोहित फुटबल खेल्छ ।	रिता चेम्द चेम्ता ।	रिता फुटबल खेल्छे ।

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा नेपाली भाषामा कर्ताअनुसार क्रियापदमा लिङ्गभेद पाइन्छ भने दुमी भाषामा त्यस्तो लिङ्गभेद पाइँदैन । यस्तो भिन्नताको कारणले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा लिङ्गको प्रयोगमा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ :

- केटी हाँस्छ ।
- गिताले भात खायो ।
- रिताले फुटबल खेल्छ ।

४.२ वचनका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

नामको सङ्ख्यासँग सम्बन्धित व्याकरणात्मक कोटिलाई वचन भनिन्छ, (अधिकारी, २०७५ : ८९) । दुमी भाषामा पनि नेपाली भाषामा जस्तै एकवचन र बहुवचनको व्यवस्था छ । केही उदाहरण यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. २

वचनका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

एकवचन		बहुवचन	
दुमी भाषा	नेपाली भाषा	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
आडु जा जड्ता ।	म भात खान्छु ।	इङ्गी जा जड्ता ।	हामी भात खान्छौं ।
लिम्चुपचुआ जा जी ।	केटाले भात खायो ।	लिम्चुपचुहामआ जा जुड ।	केटाहरूले भात खाए ।
अड् गुर्जुम खुच ।	म बजार गए ।	इङ्गी गुर्जुम खुचानु ।	हामी बजार गयौं ।
लिम्चुपचुआ जे ।	केटाले पढ्यो ।	लिम्चुपचुहामआ पढेलोनु ।	केटाहरूले पढे ।

यसरी नेपाली भाषामा एकवचन जनाउने नामिक शब्दमा 'हरू' जोड्दा बहुवचन बन्दछ भने दुमी भाषामा 'हाम' जोड्दा बहुवचन बन्दछ । यस्ता भिन्नताका कारणले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

- हामी भात खान्छौं ।
- केटाहरूले भात खायो ।
- केटाहरूले पढ्यो ।
- हामी बजार गयौं ।

४.३ पुरुषका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

अभिव्यक्तिमा संलग्न सहभागीको प्रकृतिलाई जनाउने व्याकरणात्मक कोटिलाई पुरुष भनिन्छ (अधिकारी, २०७५ : ९८) । यस्ले कथनमा संलग्न वक्ता, श्रोता र विषय सन्दर्भको जानकारी प्रदान गर्दछ । पुरुष सर्वनाम र क्रियासँग सम्बद्ध व्याकरणिक कोटि हो (बन्धु, २०५३ : ५२) । कथनका सन्दर्भमा संलग्न वक्ता प्रथम पुरुष, श्रोता द्वितीय पुरुष र अन्य व्यक्ति वा विषय सन्दर्भलाई तृतीय पुरुष भनिन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त पुरुषलाई तुलनात्मक रूपमा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ३

पुरुषका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
प्रथम पुरुष	आडुआ जा जडु । इङ्कीआ जा आजोनी ।	मैले भात खाए । हामीले भात खायौं ।
द्वितीय पुरुष	आनी रेप्सा आमोता । आन्नी हम हुनाम्यै ।	तँ अग्लो छस् । तिमी आउ है ।
तृतीय पुरुष	माम् गात्था खुची । ताम्मुहाम साफो सुड्तानी ।	त्यो गोठ गयो । यिनीहरू पात टिप्छन् ।

यसरी दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त पुरुषलाई हेर्दा स्पष्ट भिन्नता पाइन्छ । यस्तो भिन्नताका कारणले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ :

- हामीले भात खायौं ।
- यिनीहरूले पात टिप्छ ।
- उनीहरू अग्लो छ ।

४.४ आदरका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

आदर मानवीय प्रसङ्गमा बहु वचन वा संयुक्त क्रियाद्वारा व्यक्त हुन्छ (अधिकारी, २०७५ : १०२) । नेपाली भाषामा अनादर, मध्यम आदर, उच्च आदर र अत्युच्च आदर जस्ता आदरका तहहरू रहेका छन भने दुमी भाषामा अनादर, मध्यम आदर र उच्च आदरको मात्र व्यवस्था छ । कतिपय नाम शब्दहरू आफैमा आदरसूचक हुन्छन् भने कतिपय शब्दलाई आदरसूचक बनाउन विभिन्न सर्गको प्रयोग गरिन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको आदर व्यवस्था यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ४

आदरका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

आदरको तह	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
अनादर	आनी किम खुस्ता ।	तँ घर जान्छस् ।
मध्यम आदर	आन्नी हियो आहोतानी ।	तिमी कहिले आउँछौ ?
उच्च आदर	आनु जा जोनीमाका ।	तपाईं भात खानुहोस् ।
अत्युच्च आदर	-	सरकार हुकुम बक्सियोस् । मौसुफबाट नजर गरिबक्सियोस् ।

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको आदरसम्बन्धी व्यवस्था भिन्न रहेको देखिन्छ । नेपाली भाषामा जस्तो अत्युच्च आदरको व्यवस्था दुमी भाषामा नभएकोले दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकार त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

- मौसुफबाट नजर गरिबक्सियोस् ।
- सरकार हुकुम बक्सियोस् ।

४.५ काल र पक्षका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

काल क्रियापदको समय सङ्केतक कोटि हो (अधिकारी, २०७५ : १३०) । प्रत्येक भाषामा क्रियापदका भिन्न भिन्न रूपले काललाई विभिन्न भागमा विभक्त गरेका हुन्छन् । त्यस्तै गरी पक्षले खास कालको परिवेशभित्र क्रियाका कार्यको प्रकृति तथा

वितरणलाई जनाउँछ (अधिकारी, २०७५ : १३४) । यसले क्रियाको कार्यव्यापारको विशिष्ट अवस्थालाई बुझाउँछ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाका काल र पक्षको व्यतिरेकी विश्लेषण यसप्रकार गरिएको छ :

तालिका नं. ५

काल र पक्षका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

काल र पक्ष	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
सामान्य भूत	आडुआ जा जुड । आडु इम्सु ।	मैले भात खाएँ । म सुते ।
अपूर्ण भूत	आडु जा जड्यडुङ्ग । आडु इम्देड्सुङ्ग ।	म भात खाइरहेको थिए । म सुतिरहेको थिए ।
पूर्ण भूत	आडुआ जा जङ्ग । आडु इम्सुङ्ग ।	मैले भात खाएको थिए । म सुतेको थिए ।
अज्ञात भूत	आडु जा जुसोमड्थडङ्ग । -	म भात खाँदैरहेको थिए । (दुमी भाषामा सुत्नु क्रियाको यो रूप छैन)
अभ्यास्त भूत	आडु जा जाड्तमगो । आडु सफो चण्दिरगो ।	म भात खान्थे । म चिठी लेख्थे ।
सामान्य वर्तमान	आडु जा जड्तो । आडु इम्स्तु ।	म भात खन्छु । म सुत्छु ।
अपूर्ण वर्तमान	आडु जा जड्थक्तो । आडु इमथैस्तो ।	म भात खाइरहेको छु । म सुतिरहेको छु ।
पूर्ण वर्तमान	आडुआ जा जड्मगोता । आडु इम्सुङ्गोता ।	मैले भात खाएको छु । म सुतेको छु ।
सामान्य भविष्यत्	आडु जा जड्तोम । आडु इम्स्तुम ।	म भात खानेछु । म सुत्नेछु ।
अपूर्ण भविष्यत्	आडुआ जा जड्तोम छुक्तो । आडु इम्स्तुम छुक्तो ।	म भात खाइरहेको हुनेछु । म सुतेको हुनेछु ।
पूर्ण भविष्यत्	आडुआ जा जड्तोम छुक्तो । आडु इम्स्तुम छुक्तो ।	मैले भात खाएको हुनेछु । म सुतेको हुनेछु ।

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको काल र पक्षमा भिन्नता देखिन्छ । यस्ता भिन्नताले गर्दा दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

- म भोली सुतेको छु ।
- म हिज सुत्नेछु ।
- म हिज सुतेको हुनेछु ।

४.६ भावका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

क्रियापदद्वारा प्रकट हुने वक्ता वा लेखकको आशय वा अभिवृद्धिलाई भाव भनिन्छ (अधिकारी, २०७५ : १३८) । भाषिक वाक्यका माध्यमबाट इच्छा जाहेर गर्ने, आज्ञा वा अनुरोध गर्ने, सङ्केत वा सम्भावना दर्साउने जस्ता वक्ता वा लेखकका अभिप्राय प्रस्तुत हुन्छन् । यस्तो अभिप्राय नै भाव हो । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको भाव व्यवस्थालाई यसप्रकार तुलना गरिएको छ :

तालिका नं. ६

भावका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

भाव	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
सामान्यार्थ	आडु जड्तो । आडु चक्ति ।	म खान्छु । म लेख्छु ।
इच्छार्थ	आन्नी खानुक्सा मीनु छुक्नी । आनीमु खानुक्सा मीनु छुक्नी ।	तिमी असल मान्छे बन । तपाईं असल मान्छे बन्नुहोस् ।
आज्ञार्थ	आनु जा जोनीमाका । आनु खुस्नीमाका ।	तपाईं भात खानुहोस् । तपाईं जानुहोस् ।
सम्भावनार्थ	इङ्गी आसाला हुना चाप्ता । आडु लेलुन यो चाप्तामौ ।	हामी भोलि आउंन सक्छौं । म गाउंन सक्छु ।
सङ्केतार्थ	प ठे छुक्तीखो पास छुक्ती । आनी आवीयुहाखो दुसु आछुकुवा ।	पढे पास भइन्छ । तँ आए साथी हुन्थिस् ।
प्रश्नार्थ	हापु हियो खुस्तानी ? आन्नी हियो आहोतानी ?	आफू कहिले जानुहुन्छ ? तिमी कहिले आउंछौ ?

भावका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको तुलना गर्दा स्पष्ट भिन्नता देखिन्छ, जस्तै : जुता - खान्छु, जोनीमाका - खानुहोस् । दुमी भाषी शिक्षार्थीले नेपाली भाषा सिक्ने क्रममा भावका आधारमा क्रियापदको प्रयोग गर्दा यसप्रकार त्रुटिहरू गर्ने पूर्वानुमान गरिएको छ :

- तपाईं खुस्नीमाका । - आज्ञार्थ
- तिमी कहिले आहोतानी ? - प्रश्नार्थक भाव
- म चक्ती । - सामान्यार्थ भाव
- पढे पास छुक्ती । - सङ्केतार्थ
- तपाईं असल मान्छे छुक्नी । - इच्छार्थ
- म गाउन चाप्तामौं । - सम्भावनार्थ

अध्याय पाँच

रूप व्यवस्थाका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण

५.१ रूपको परिचय

भाषाको न्यूनतम अर्थयुक्त भाषिक एकाइलाई रूप भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १०१) । 'रूप' अर्थाँ दृष्टिले सानो एवम् अविभाज्य भाषिक एकाइ हो । व्यकरणीय कार्य र अर्थलाई रूपभन्दा सानो एकाइमा विभाजन गर्न सकिँदैन । स्वतन्त्र रूपमा प्रयोगमा आउन सक्ने वा नसक्ने तर स्वतन्त्र अर्थ भएका पदभन्दा साना र वर्णभन्दा ठूला भाषिक एकाइ नै रूप हो । रूपको पचिान व्यतिरेकीका आधारमा पनि गर्न सकिन्छ (ढकाल, २०६७ : १०६) । दुमी भाषामा पनि विभिन्न रूप व्यवस्था रहेको पाइन्छ । रूपको निर्माण एक वा एकभन्दा बढी वर्ण र अक्षरबाट भएको हुन्छ । रूपलाई विभाजन गर्दा वा टुक्रयाउँदा अर्थ प्राप्त हुँदैन । रूप भाषाको व्याकरणात्मक श्रेणीको चौथो चरणमा पर्दछ ।

५.२ रूपको वर्गीकरण

रूपलाई अर्थ, वितरण, प्रकार्य आदि विभिन्न आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यहाँ दुमी भाषा र नेपाली भाषाका रूपलाई अर्थगत र वितरणगत आधारमा यसप्रकार वर्गीकरण गरिएको छ :

५.२.१ अर्थगत आधारमा रूप

दुमी भाषा र नेपाली भाषामा भाषिक रूपले व्यक्त गर्ने अर्थलाई आधार बनाएर रूपको वर्गीकरण गर्दा यस्ता रूपहरू देखा पर्दछन् :

५.२.१.१ व्यक्ति रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

एउटा वार्षिक संरचनामा एउटा मात्र अर्थ हुने रूपलाई व्यक्ति रूप भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १०४) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यक्ति रूप तुलनात्मक रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. ७

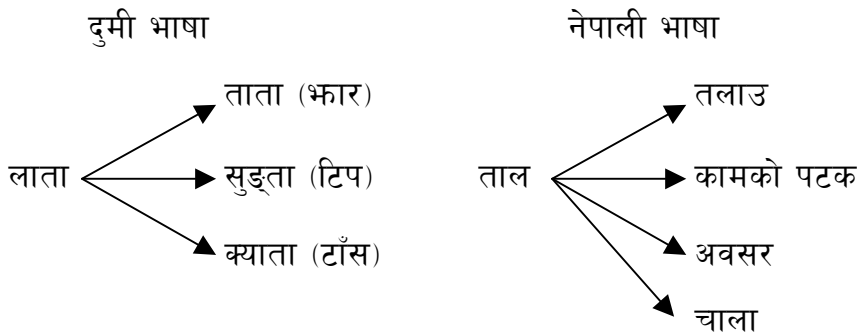
व्यक्ति रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
किम	घर
जा	भात
हुँसु	साथी
उम्मा	जाँड

प्रस्तुत तालिकामा देखाइए अनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यक्ति रूपमा ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । यस्ता भिन्नताले गर्दा दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिकाइमा आफ्नै मातृभाषा घुसाएर “राम घर जान्छ” भन्दा “राम किम जान्छ”, “म साथी भेट्न जान्छु” भन्दा “म हुँसु भेट्न जान्छु” जस्ता त्रुटिहरू गर्न सक्छन् ।

५.२.१.२ अनेकार्थक रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

एकभन्दा बढी कोशीय अर्थ प्रदान गर्ने भाषिक रूपलाई अनेकार्थक रूप भनिन्छ - भुसाल, २०७१ : १०४) । यस्ता रूप दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रशस्तै पाइन्छन् । केही उदाहरण यसप्रकार प्रस्तुत गर्न सकिन्छ :

उपर्युक्त उदाहरणमा ‘रूप एक अर्थ अनेक’ को स्थिति रहेको छ । त्यसैले यहाँ दुमी भाषाको ‘लाता’ र नेपाली भाषाको ‘ताल’ लाई अनेकार्थक रूप मानिन्छ । नेपाली भाषाको अनेकार्थक रूप ‘ताल’ लाई दुमी भाषामा ‘खाबा’ भनेर बुझिन्छ । यसले गर्दा दुमी भाषिहरूले नेपाली भाषा सिकाइमा “उसको ताल ठिक छैन” भन्दा “उसको खाबा ठिक

छैन” जस्ता त्रुटिहरू गर्न सक्छन् । यसै अन्तर्गत नेपाली भाषाका संयुक्त रूप, शून्य रूप, रिक्त रूप र एकल रूप दुमी भाषामा छैन ।

५.२.२ वितरणका आधारमा रूप

रूपको एकलो प्रयोग हुन्छ वा हुँदैन भन्ने आधारमा गरिने वर्गीकरण रूप वर्गीकरणको वितरणगत आधार हो (भुसाल, २०७१ : १०६) । वितरणगत आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको रूपलाई यसप्रकार उल्लेख गर्न सकिन्छ :

५.२.२.१ मुक्त रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने रूपलाई मुक्त रूप भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १०६) । मुक्त रूप अन्य कुनै रूपको सहायताबिना नै पदावली वा वाक्यमा प्रयोग हुन सक्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाका मुक्त रूपहरूलाई यसप्रकार तुलना गरिएको छ :

तालिका नं. ८

मुक्त रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
इङ्गी	हामी
मिरी	पुच्छर
सेवा	नमस्ते
हेम्ना	ठोक्नु

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको मुक्त रूपमा भिन्नता पाइन्छ । यस्तो भिन्नताको कारणले दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिकाइमा “बाँदरको पुच्छर छ” भन्दा “बाँदरको मिरी छ” तथा “हामी घुम्न गयौँ” भन्दा “इङ्गी घुम्न गयौँ” जस्ता त्रुटिहरू गर्न सक्छन् ।

५.२.२.२ बद्ध रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन नसक्ने रूपलाई बद्ध रूप भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १०६) । बद्ध रूपले अन्य कुनै रूपको सहायताबाट प्रयोगमा आई अर्थ प्रदान गर्न सक्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको बद्ध रूप यसप्रकार तुलना गरिएको छ :

तालिका नं. ९

बद्ध रूपका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
किम <u>हाम</u>	घर <u>हरू</u>
आनु <u>आ</u>	तपाई <u>ले</u>
इङ्की <u>हाम</u>	हामी <u>हरू</u>
मिनु <u>आ</u>	मानिस <u>ले</u>

प्रस्तुत तालिका रेखाङ्कन गरिएका रूपहरू बद्ध रूपका उदाहरण हुन् । दुमी भाषाका 'हाम' र 'आ' तथा नेपाली भाषाका 'हरू' र 'ले' बद्ध रूप हुन् । दुमी भाषा नेपाली भाषाका यी बद्ध रूपहरू ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् । यसले गर्दा दुमी भाषीहरूले नेपाली भाषा सिकाइमा 'घरहरू' भन्दा 'घरहाम', 'मानिसले' भन्दा 'मिनुआ', 'तपाईले' भन्दा 'आनुआ' तथा 'हामीहरू' भन्दा 'इङ्कीहाम' जस्ता त्रुटिहरू गर्न सक्ने सम्भावना हुन्छ । रूपका प्रकार्यगत आधार दुमी भाषामा उपलब्ध छैन ।

अध्याय छ

शब्दवर्गका आधारमा विश्लेषण

६.१ शब्दवर्गको परिचय

शब्द रूपभन्दा माथिल्लो अर्थपूर्ण भाषिक एकाइ हो (भुसाल, २०७१ : १४२) । खास वस्तु, व्यक्ति, जाति, समुह एवम् धारणालाई बुझाउने एक वा एकभन्दा बढी भाषिक रूपहरूको मेलबाट बनेको अर्थयुक्त एकाइलाई शब्द भनिन्छ (ढकाल र अन्य, २०७१: ३८) । भाषाको न्यूनतम अर्थयुक्त तथा रूपभन्दा ठूलो र पदावलीभन्दा सानो सार्थक भाषिक एकाइ नै शब्द हो । यसले कथ्य वा लेख्य रूपमा प्राणीहरू, वस्तुहरू, गुणहरू, क्रियाहरू आदिलाई प्रकट गर्दछ ।

शब्दले के कस्ता व्यापारिक कार्य गर्दछ, त्यसका आधारमा शब्दलाई छुट्याउने प्रक्रियालाई शब्दवर्ग भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४२) । शब्दवर्गलाई पदवर्ग वा पदविभाग पनि भन्ने गरिन्छ ।

६.२ शब्दको वर्गीकरण

शब्दहरू विभिन्न वर्गका हुन्छन् । यहाँ नाम, सर्वनाम, विशेषण, क्रिया र अव्यय गरी पाँच वर्गमा विभाजन गरेर दुमी भाषा र नेपाली भाषाको शब्दवर्गको यसप्रकार व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ :

६.२.१ नामका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

वस्तु, व्यक्ति, ठाँउ, पदार्थ, भाव आदिलाई जनाउन प्रयोग गरिने शब्दलाई नाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४३) । नामलाई दुमी भाषामा 'नु' भन्ने गरिन्छ । नेपाली व्याकरणअनुसार नाम पाँच प्रकारका छन् । यी नामहरू यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

६.२.१.१ व्यक्तिवाचक नाम

व्यक्ति, स्थान, नदी, हिमाल, वस्तु, चाड आदि बुझाउने नामलाई व्यक्तिवाचक नाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४३) । प्रायः व्यक्तिवाचक नामको बहुवचन हुँदा तर लाक्षणिक प्रयोगमा भने हुन पनि सक्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यक्तिवाचक नाम यसप्रकार तुलना गर्न सकिन्छ:

तालिका नं. १०
व्यक्तिवाचक नाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
सगरमाथा	सगरमाथा
नेपाल	नेपाल
रामप्रसाद	रामप्रसाद
तिहार	तिहार
पिमासी	अमला
बार्तिवु	उत्तिस
कतुप्पा	स्याल
हिक्सा	लामपुच्छे
कुर्सी	ओखर
लाक्सी	धनियाँ

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाका व्यक्तिवाचक नाम बुझाउने कतिपय शब्दहरू भिन्न छन् । प्रायः स्थान तथा निर्जिव वस्तुबोधक नाममा समानता पाइन्छ, भने वनस्पति तथा पशुपक्षी बुझाउने नाममा भिन्नता पाइन्छ । यसरी भिन्न नामपदहरूमा दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा आफ्नै मातृभाषा घुसाएर यसप्रकारको त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

भाइले अमला खायो ।

म उत्तिस काट्न जान्छु ।

बहिनी ओखर टिप्न गइन् ।

त्रुटियुक्त वाक्य

भाइले पिमासी खायो ।

म बार्तिवु काट्न जान्छु ।

बहिनी कुर्सी टिप्न गइन् ।

६.२.१.२ जातिवाचक नाम

कुनै व्यक्ति, वस्तु, स्थान आदिको वा जातित्त्व दर्साउने नामलाई जातिवाचक नाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४३) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाका जातिवाचक नाम यसप्रकार तुलना गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ११ जातिवाचक नाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
मिनु	मानिस
वी	गाई
फु	कुखुरा
नुरू	बाघ
सिल्फु	चरा
केसा / नोक्सु	बाँदर
पुमा	फूल

यसरी दुमी भाषा र नेपाली भाषामा जातिवाचक नामको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा स्पष्ट भिन्नता देखिन्छ । यस्तो भिन्नताको कारणले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा आफ्नो मातृभाषाको प्रभावले यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

मलाई बाँदरले लखेट्यो ।

मेरो घरमा एउटा गाई छ ।

कुखुराले अण्डा पारेछ ।

त्रुटियुक्त वाक्य

मलाई नोक्सुले लखेट्यो ।

मेरो घरमा एउटा वी छ ।

फुले अण्डा पारेछ ।

६.२.१.३ द्रव्यवाचक नाम

परिमेय वस्तु वा पदार्थ बुझाउने नामलाई द्रव्यवाचक नाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४४) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको द्रव्यवाचक नाम तुलनात्मक रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १२
द्रव्यवाचक नाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
कङ्कु	पानी
सु	मासु
आखु	रक्सी
हस	चाँदी
चोफु	जौ
जम	धान
पुखु	माटो
रूम	नुन
लुक्ता	ढुङ्गा
सुरू	चामल
फलाम	फलाम
सुन	सुन

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा सुन, फलाम जस्ता द्रव्यवाचक नाम बुझाउने शब्दहरू दुमी भाषा र नेपाली भाषामा मिल्दाजुल्दा पाइन्छन् । द्रव्यवाचक नाम बुझाउने अन्य थुप्रै शब्दहरूमा भिन्नता पाइन्छ । यसरी भिन्न हुने नमपदको प्रयोग गर्दा दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिकाइमा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

तरकारीमा नुन बढी भएछ ।

रामले एकबोरा चामल किन्यो ।

श्यामे बढी रक्सी पिउँछ ।

त्रुटियुक्त वाक्य

तरकारीमा रूम बढी भएछ ।

रामले एकबोरा सुरू किन्यो ।

श्यामे बढी आखु पिउँछ ।

६.२.१.४ समूहवाचक नाम

कुनै व्यक्ति, वस्तु वा प्राणीको समूह बुझाउने नामलाई समूहवाचक नाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४४) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको समूहवाचक नाम तुलनात्मक रूपमा यसरी प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १३

समूहवाचक नाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
परिषद्	परिषद्
जुलुस	जुलुस
पल्टन	पल्टन
ठंड	कक्षा
जाकरेर	हुल
गोदेल	समाज
बथान	बथान
घल्सम	समूह

रूपमा भिन्नता पाइन्छ भने प्रशस्तै समानता पनि पाइन्छ । भिन्न हुने समूहवाचक नामको प्रयोगमा दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

हाम्रो समाज सभ्य छ ।

हामी दश जनाको समूह छौं ।

म कक्षा पाँचमा पढ्छु ।

त्रुटियुक्त वाक्य

हाम्रो गोदेल सभ्य छ ।

हामी दश जनाको घल्सम छौं ।

म ठंड पाँचमा पढ्छु ।

६.२.१.५ भाववाचक नाम

कुनै अमूर्त धारणा, अनुभूति, भाव वा गुण बुझाउने नामलाई भाववाचक नाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४३) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको भाववाचक नामको तुलना यसप्रकार गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. १४

भाववाचक नाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
ललुखा	माया
बलुखा	प्रेम
हेल्मेमा	दया
ढुंसुया	मित्रता
नम्लुबु	गरीव
रातोपना	रातोपना
आस्ताम	शान्ति
मेल्मेमा	समानता

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको भाववाचक नाममा प्रशस्तै भिन्नता पाइन्छ। यिनै भिन्नताको कारणले दुमी भाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

म तिमिलाई माया गर्छु।

हामी गरीव छौं।

मेरो मनमा शान्ति छैन।

त्रुटियुक्त वाक्य

म तिमिलाई ललुखा गर्छु।

हामी नम्लुबु छौं।

मेरो मनमा आस्तम छैन।

६.२.२ सर्वनामका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

सर्वनामको शाब्दिक अर्थ सबैको नाम हो। जुन शब्द सबै नामहरूको स्थानमा प्रयोग हुन्छ। अर्थात् हुनसक्छ त्यसलाई सर्वनाम भनिन्छ (दाहाल, २०६५: ४५)। सर्वनामले कुनै वस्तुलाई नचिनाई निर्देश मात्र गर्दछ। उदाहरणका रूपमा दुमी र नेपाली दुबै भाषामा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १५

सर्वनामका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
आडु/अडु/अड्	म
आन्नी	तिमी
ताम्	यो
उम्	ऊ
उनीमू	उनी
मो	को
यो	के
होपुडा	आफैँ
आनी	तँ
होपु	आफू

सर्वनाम (खम्लमन्तु) विभिन्न प्रकारका छन् । यसलाई कार्यगत विविधताका आधारमा यसप्रकार वर्गीकरण गरिएको छ :

६.२.२.१ पुरुषवाचक सर्वनाम

जो बोल्छ, जोसँग बोलिन्छ र जस्का (जेका) बारेमा बोलिन्छ, त्यसलाई जनाउने सर्वनामलाई पुरुषवाचक सर्वनाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४५) । पुरुषवाचक सर्वनाम पनि प्रथम पुरुष, द्वितीय पुरुष र तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम गरी तीन प्रकारका छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयोग हुने पुरुषवाचक सर्वनामको यसप्रकार तुलना गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. १६
पुरुषवाचक सर्वनाम

पुरुषवाचक सर्वनामको प्रकार	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
प्रथम पुरुषवाचक सर्वनाम	आडु/ अडु/अड्	म
	इङ्गी	हमी
द्वितीय पुरुषवाचक सर्वनाम	आनी	तँ
	आन्नी	तिमी
	आन्नीहाम	तिमिहरू
	आनु	तपाईं
	आनुहाम	तपाईंहरू
	ताम्मो	यहाँ
	ताम्मोहाम	यहाँहरू
तृतीय पुरुषवाचक सर्वनाम	उम	ऊ
	उनीमू	उनी
	ताम्म	यी
	ताम्मू	तिनी
	माम्म	ती

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न भए पनि दुबै भाषामा अर्थगत र प्रकारगत दृष्टिले समान किसिमका पुरुषवाचक सर्वनाम पाइन्छ । दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

उनी साह्रै राम्री छिन् ।

तिमी कता हिडेको ?

हामी असल छौं ।

त्रुटियुक्त वाक्य

उनीमू साह्रै राम्री छिन् ।

आन्नी कता हिडेका ?

इङ्गी असल छौं ।

६.२.२.२ दर्शक सर्वनाम

नजिक वा टाढाका व्यक्ति वा वस्तुलाई किटेर देखाउने सर्वनाम नै दर्शक सर्वनाम हो (भुसाल, २०७१ : १४६) । दर्शक सर्वनाम पनि समीपवर्ती र दूरवर्ती गरी दुई प्रकारका छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको दर्शक सर्वनाम यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १७

दर्शक सर्वनाम

दर्शक सर्वनामका प्रकार	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
समीपवर्ती दर्शक सर्वनाम	ताम्मा	यी
	-	यिनी/यिनीहरू
	ताम्मोहाम	यहाँहरू
दूरवर्ती दर्शक सर्वनाम	माम्	त्यो
	माम्म, ताम्मू	ती, तिनी
	ताम्मूहाम	तिनीहरू
	-	उहाँ, उहाँहरू

प्रस्तुत तालिकाअनुसार दर्शक सर्वनाम बुझाउने शब्दहरू दुमी भाषा र नेपाली भाषामा भिन्न छन् अर्थगत तथा प्रकारगत दृष्टिले चाँहि समानता पाइन्छ । यी दुई भाषाको दर्शक सर्वनाम अर्थगत दृष्टिले समानता भए पनि ध्वन्यात्मक दृष्टिले थुप्रै भिन्नता हुनुका साथै नेपाली भाषाका सर्वनामका धेरै रूपहरू भएको तथा दुमी भाषाका थोरै रूपहरू भएकोले दुमी भाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

यहाँहरूले धेरै सहयोग गर्नु भएको छ । ताम्मोहामआ धेरै सहयोग गर्नु भएको छ ।
तिनीहरू बजार जादैछन् ।

त्रुटियुक्त वाक्य

ताम्मूहाम बजार जादैछन् ।

६.२.२.३ प्रश्नवाचक सर्वनाम

व्यक्ति वा वस्तुको बारेमा प्रश्न गर्ने सर्वनामलाई प्रश्नवाचक सर्वनाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४६) । यस्ता प्रश्नका उत्तरमा नामपद आउनु पर्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको प्रश्नवाचक सर्वनामलाई तुलनात्मक रूपमा यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

तालिका नं. १८
प्रश्नवाचक सर्वनाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
पो/मो	को
यो	के
हेम	कुन
मोना	किन
यो-यो	के-के
हेम-हेम	कुन-कुन
पो/पो	को-को

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको प्रश्नवाचक सर्वनाममा ध्वन्यात्मक भिन्नता देखिन्छ । यस्तो भिन्नताको कारणले दुमी भाषीले नेपाली भाषाको प्रश्नवाचक सर्वनाम प्रयोग गर्दा यसप्रकार त्रुटि गर्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

हरि के गर्छ ?

मलाई बोलाउने को हो ?

रमेशले कुन कार्यलयमा काम गर्छ ?

त्रुटियुक्त वाक्य

हरि यो गर्छ ?

मलाई बोलाउने मो हो ?

रमेशले हेम कार्यलयमा काम गर्छ ?

६.२.२.४ सम्बन्धवाचक सर्वनाम

नामका सट्टामा आएर वाक्य खण्डका बिच सम्बन्ध देखाउने शब्दलाई सम्बन्धवाचक सर्वनाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४६) । जो, जे, जुन आदि शब्दहरू सम्बन्धवाचक सर्वनाम हुन् । यस्ता सर्वनामहरू दुई वा दुईभन्दा बढी उपवाक्यको सन्दर्भमा प्रयुक्त हुन्छन् र यिनीहरू अर्कै उपवाक्यमा यो, त्यो, ऊ जस्ता दर्शक सर्वनामको विशेषण भई आउँछन् । यसरी उपवाक्यहरूमा सम्बन्धवाचक र दर्शक सर्वनामकाबिच सहसम्बन्धको स्थिति हुन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको सम्बन्धवाचक सर्वनामलाई यसप्रकार तुलना गरिएको छ :

तालिका नं. १९

सम्बन्धवाचक सर्वनाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
खम खानुक्सा गोता ।	<u>जुन</u> चाँहि राम्रो छ ।
आसी खानुक्सा गोता ।	<u>जो</u> राम्रो छ ।
मो खानुक्सा गोता ।	<u>जे</u> राम्रो छ ।
आस्आ खानुक्सा गोता ।	<u>जस्ले</u> राम्रो काम गर्छ ।

प्रस्तुत तालिकामा सम्बन्धवाचक सर्वनाममा रेखाङ्कन गरिएको छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको सम्बन्धवाचक सर्वनाममा ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । त्यसैले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषाको सम्बन्धवाचक सर्वनाम प्रयोग गर्दा वा सिक्दा आफ्नै मातृभाषा घुसाएर यसप्रकार त्रुटिहरू गर्न सक्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

त्रुटियुक्त वाक्य

जे छ, त्यसैमा सन्तुष्ट हुनुपर्छ ।

मो छ, त्यसैमा सन्तुष्ट हुनुपर्छ ।

जुन मन पर्छ, त्यो लैजाऊ ।

खम मन पर्छ, त्यो लैजाऊ ।

जो तिमीकहाँ आँउछ, त्यसलाई सम्मान गर । आसी तिमीकहाँ आउँछ,

त्यसलाई सम्मान गर ।

६.२.२.५ निजवाचक सर्वनाम

वक्ताले आफूलाई बुझाउन प्रयोग गर्ने म र हामी बाहेकका सर्वनाम निजवाचक सर्वनाम हो (भुसाल, २०७१ : १४६) । यसको प्रयोग तीनवटै पुरुषका सन्दर्भमा हुन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा निजवाचक सर्वनामको तुलना यसप्रकार गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. २०
निजवाचक सर्वनाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
आडु होपुडा क्याम्पस ।	म आफैँ क्याम्पस जान्छु ।
होपु आनी किम खुस्ती ।	आफू त घर गइन्छ ।
आडु होपुडा जा जड्तो ।	म आफैँ भात खान्छु ।
होपु आनी इम्सते ।	आफू त सुतिन्छ ।

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएका रेखाङ्कीत शब्दहरू निजवाचक सर्वनामका उदाहरण हुन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको निजवाचक सर्वनाम ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् । यहि भिन्नताको कारणले दुमी भाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा निजवाचक सर्वनामको प्रयोगमा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

म आफैँ भात खान्छु ।
आफू त सुतिन्छ ।

त्रुटियुक्त वाक्य

म होपुडा भात खान्छु ।
होपु त सुतिन्छ ।

६.२.२.६ पारस्परिक सर्वनाम

जुन सर्वनामले एक आपसलाई बोध गराउँछ त्यसलाई पारस्परिक सर्वनाम भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४६) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको पारस्परिक सर्वनाम यसप्रकार तुलना गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. २१
पारस्परिक सर्वनाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
हो-होपुबी दुडूसोका दुवा मुना छुक्ता ।	आ-आफूमा मिलेर काम गर्नुपर्छ ।
रामे क श्यामे होपुबी रीबुसीमुता ।	रामे र श्यामे एक आपसमा भगडा गर्छन् ।

प्रस्तुत तालिकामा पारस्परिक सर्वनाममा रेखाङ्कन गरिएको छ । तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको पारस्परिक सर्वनाममा ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । यस्तै भिन्नताको कारणले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषाको पारस्परिक

सर्वनामको प्रयोग गर्दा आफ्नो मातृभाषा घुसाएर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

आ-आफूमा मिलेर काम गर्नुपर्छ ।

रामे र श्यामे एक आपसमा झगडा गर्छन् ।

त्रुटियुक्त वाक्य

हो-होपुबी मिलेर काम गर्नुपर्छ ।

रामे र श्यामे होफ्होपनी झगडा गर्छन् ।

६.२.३ विशेषणका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

नामको गुण, दोष, मात्रा, अवस्था आदि विशेषता बुझाउने शब्दलाई विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४७) । विशेषणले नाम तथा नामिक पदको वर्णन गर्छ अथवा नामलाई शीर्ष बनाएर यसको अर्थलाई स्पष्ट गर्ने, विस्तार गर्ने, सीमित गर्ने वा विशिष्ट बनाउने काम गर्छ (अधिकारी, २०७१ : ४२) । यो कुन, कति, कस्तो, कस्को, कत्रो जस्ता प्रश्नका उत्तरको रूपमा आउने गर्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा विशेषण विभिन्न प्रकारका छन्, तिनलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

६.२.३.१ गुणबोधक विशेषण

नामिक पदको गुण, दोष, आकार, अवस्था, रङ्ग आदि जनाउने शब्दलाई गुणबोधक विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४८) । यको प्रायः कस्तो र कत्रो प्रश्नका उत्तरका रूपमा आउने गर्दछ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको गुणबोधक विशेषणलाई यसप्रकार तुलना गरिएको छ :

तालिका नं. २२

गुणबोधक विशेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
चुर्सा	अमिलो
लिम्सा	गुलियो
टेंसा	मोटो
खानुक्सा	राम्रो
चानुक्सा	मीठो

उपर्यक्त तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको गुणबोधक विशेषणमा ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । यस्तै भिन्नताको कारणले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषाको गुणबोधक विशेषण बुझाउने शब्दहरू सिक्दा वा प्रयोग गर्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

उमेश मोटो छ ।

सुन्तला गुलियो छ ।

कागती अमिलो हुन्छ ।

त्रुटियुक्त वाक्य

उमेश टेसा छ ।

सुन्तला लिम्सा छ ।

कागती चुर्सा हुन्छ ।

६.२.३.२ सङ्ख्याबोधक विशेषण

नामको सङ्ख्या, क्रम आवृत्ति, अंश आदि बुझाउने विशेषतालाई सङ्ख्याबोधक विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४८) । सङ्ख्याबोधक विशेषणले खास सङ्ख्यात्मक एकाइहरूलाई जानाउँछ । यो 'कति' भन्ने प्रश्नको उत्तरको रूपमा आउँछ ।

तालिका नं. २३

सङ्ख्याबोधक विशेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
तुक्ली	एक
सुक्ली	दुई
सुक्पु	तिन वटा
वालुक्ली	चार
वालुक्पु	चार वटा
दशौँ	दशौँ
दुईगुणा	दुई गुणा

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको कतिपय सङ्ख्याबोधक विशेषण ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् भने कतिपय आंशिक रूपमा समान पनि छन् । नेपाली भाषाको चौगुणा, दुईगुणा, दशौ जस्ता सङ्ख्याबोधक विशेषणको छुट्टै समनार्थी शब्द

दुमी भाषामा अभाव देखिन्छ । अन्य कतिपय सङ्ख्याबोधक शब्दमा भने भिन्नता रहेकाले दुमी भाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा मातृभाषाको प्रभाव परेर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

एक जना मान्छे आयो ।

तीनवटा गोरु छन् ।

चार वर्ष भयो ।

त्रुटियुक्त वाक्य

तुक्ली जना मान्छे आयो ।

सुकुपु गोरु छन् ।

वालुकुली वर्ष भयो ।

६.२.३.३ परिमाणबोधक विशेषता

कुनै वस्तुको परिमाण वा मात्रा बुझाउने विशेषणलाई परिमाणबोधक विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४८) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको परिमाणबोधक विशेषणलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

तालिका नं. २४
परिमाणबोधक विशेषता

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
तोदु	यति
माम्मो/मोदु	त्यति
दुमो	धेरै
खामा	थोरै
हितो	कति
पिचु	अलिकति
दिमदिम	अलिअलि

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको परिमाणबोधक विशेषण भिन्न रहेका छन् । यस्तै गर्दा दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषाको परिमाणबोधक विशेषण सिक्दा वा प्रयोग गर्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

धेरै सुन्तला खाइयो ।

अलिकति नुन ल्याऊ ।

भात कति खाने ?

त्रुटियुक्त वाक्य

दुमो सुन्तला खाइयो ।

पिचु नुन ल्याऊ ।

भात हितो खाने ?

६.२.३.४ भेदक विशेषण

नाम सर्वनाम वा अव्यय शब्दमा षष्ठी विभक्ति लागेर बनेको विशेषणलाई भेदक विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४९) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको भेदक विशेषण यसप्रकार तुलना गरिएको छ :

तालिका नं. २५

भेदक विशेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
राममो वाम	रामको भाइ
श्यामो वामहाम	श्यामका भाइहरू
ओपो किम	मेरो घर
ओपो एमाएपा	मेरा आमाबाबु
आम्नामो खारू	आजको काम

प्रस्तुत रेखाङ्कित शब्दहरू भेदक विशेषण हुन् । नेपाली भाषामा नाम तथा सर्वनाममा को,का, की, रो, रा, री, नो, ना, नी जस्ता षष्ठी विभक्ति लाग्दा भेदक विशेषण हुन्छ भने दुमी भाषामा नामिक पदमा 'मो' विभक्ति मात्र लागेर भेदक विशेषण हुन्छ । अव्यय पदमा जोडिने नेपाली भाषाको को, का जस्ता विभक्ति चिन्हको सट्टामा दुमी भाषामा 'पो' विभक्ति चिन्ह लागेर पनि भेदक विशेषण हुन्छ । यस्ता विविधताले गर्दा दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

रामको भाइ आयो ।

मेरो घर खोटाड हो ।

त्रुटियुक्त वाक्य

राममो भाइ आयो ।

ओपो घर खोटाड हो ।

६.२.३.५ सार्वनामिक विशेषण

नामका अगाडि आएर नामका विशेषता बुझाउने सर्वनामलाई सार्वनामिक विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४९) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको सार्वनामिक विशेषण यसप्रकार तुलना गरिएको छ :

तालिका नं. २६ सार्वनामिक विशेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
माम् पुमा खानुक्सा गोता ।	त्यो फूल राम्रो छ ।
ताम् स्वाला टेंसा गोता ।	यो केटो मोटो छ ।
उम् रेप्सा आमोता ।	ऊ अग्लो छ ।
ताम्मु चुहाम मादोसा मोता ।	यी केटाहरू दुष्ट छन् ।

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको सार्वनामिक विशेषणमा ध्वन्यात्मक भिन्नता देखिन्छ । यस्तो भिन्नताको कारणले दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा आफ्नो मातृभाषाको प्रभाव परेर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

यो घर राम्रो छ ।

त्यो फूल राम्रो छ ।

ऊ अग्लो छ ।

यी केटाहरू दुष्ट छन् ।

त्रुटियुक्त वाक्य

ताम् घर राम्रो छ ।

माम् फूल राम्रो छ ।

उम् अग्लो छ ।

ताम्मु केटाहरू दुष्ट छन् ।

६.२.३.६ सम्बन्धबोधक विशेषण

स्थान, समय, वस्तु आदिसँग सम्बन्ध जनाउने विशेषणलाई सम्बन्धबोधक विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४९) । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको सम्बन्धबोधक विशेषणलाई तुलनात्मक रूपमा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ:

तालिका नं. २७
सम्बन्धबोधक विशेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
नेपाली	नेपाली
जापानी	जापानी
पाल्पाली	पाल्पाली
पूर्वेली	पूर्वेली
प्राथमिक	प्राथमिक
धार्मिक	धार्मिक

प्रस्तुत तालिकामा हेर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको सम्बन्धबोधक विशेषणमा समानता पाइन्छ । यस्तो अवस्थामा दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा सहज हुन्छ ।

६.२.३.७ तुलनावाची विशेषण

दुई वा दुईभन्दा बढी नामिक पदका तुलना गरी घटी वा बढी देखाउने शब्दलाई तुलनावाची विशेषण भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १४९) । नेपाली भाषामा दुई वा दुईभन्दा बढीको तुलना बुझाउँदा विशेषणका अगाडि तुलनीय शब्दसँग घटि वा बढी दर्साउनु परेमा 'भन्दा' नामयोगी जोडिन्छ भने दुमी भाषामा 'बीका' नामयोगी जोडिन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको तुलनावाची विशेषण यसप्रकार तुलना गर्न सकिन्छ:

तालिका नं. २८
तुलनावाची विशेषण

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
राम श्यामबीका रेप्सा आमोता ।	राम <u>श्यामभन्दा</u> अग्लो छ ।
उम् आडुबीका कुक्ता ।	ऊ <u>मभन्दा</u> जान्ने छ ।
खत्लबीका रेप्सा नो सगरमाथा वो ।	<u>सबैभन्दा</u> अग्लो हिमाल सगरमाथा हो ।

प्रस्तुत रेखाङ्कित शब्दहरू तुलनावाची विशेषणका उदाहरण हुन् । यहाँ दुमी भाषा र नेपाली भाषाको तुलनावाची विशेषणमा ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । यस्तो भिन्नताको

कारणले दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा आफ्नो मातृभाषा घुसाएर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

राम श्यामभन्दा अग्लो छ ।

ऊ मभन्दा जान्ने छ ।

सबैभन्दा अग्लो हिमाल सगरमाथा हो । खल्लबीका अग्लो हिमाल सगरमाथा हो ।

त्रुटियुक्त वाक्य

राम श्यामबीका अग्लो छ ।

ऊ आडुबीका जान्ने छ ।

६.२.४ क्रियाका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

कुनै कार्य, स्थिति, घटना तथा अवस्था जनाउने शब्द क्रिया हो (भुसाल, २०७१ : १५०) । वाक्यमा कर्ताले गरेको कार्य व्यापार (काम) बुझाई वाक्य टुङ्ग्याउने विकारी वर्गको पदलाई क्रिया भनिन्छ (ढकाल, २०७१: ४८) । क्रियाबिनाको वाक्य अपूर्ण हुन्छ । वाक्य गठनका लागि क्रिया आधारभूत तत्त्व हो । त्यसैले क्रियाबिना वाक्यले स्पष्ट अर्थ प्रदान गर्न सक्दैन । दुमी भाषामा क्रियालाई सकर्मक र अकर्मक क्रिया गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएको छ, जसलाई नेपाली भाषासँग यसरी उल्लेख गरिएको छ :

६.२.४.१ सकर्मक क्रिया

वाक्यमा कर्मको अपेक्षा गर्ने क्रियालाई सकर्मक क्रिया भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १५०) । नेपालीमा 'के' र 'कसलाई' तथा दुमीमा 'यो', आसीलाई/असुला भनी प्रश्न गर्दा केही उत्तर आउँछ भने त्यसलाई सकर्मक क्रिया भनिन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको सकर्मक क्रिया यसप्रकार तुलना गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. २९

सकर्मक क्रिया

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
आडु जा <u>जड्तो</u> ।	म भात <u>खान्छु</u> ।
भानुभक्तआ रामायण <u>चक्ती</u> ।	भानुभक्तले रामायण <u>लेखे</u> ।
इङ्गी नुरूमवि <u>सेन्दा</u> ।	हामी बाघलाई <u>हेछौं</u> ।

प्रस्तुत रेखाङ्कित शब्दहरू सकर्मक क्रियाका उदाहरण हुन् । यहाँ दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त सकर्मक क्रियाको तुलनात्मक अध्ययन गर्दा ध्वन्यात्मक भिन्नता रहेको पाइन्छ । यसले गर्दा दुमी भाषीहरूले नेपाली भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा आफ्नै मातृभाषा घुसाएर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

म भात खान्छु ।

भानुभक्तले रामायण लेखे ।

हामी बाघलाई हेर्छौं ।

त्रुटियुक्त वाक्य

म भात जड्तो ।

भानुभक्तले रामायण चक्ती ।

हामी बाघलाई सेन्दा ।

६.२.४.२ अकर्मक क्रिया

कर्मको अपेक्षा नगर्ने क्रियालाई अकर्मक क्रिया भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १५१) । नेपाली भाषाको अकर्मक क्रियामा 'के' र 'कसलाई' तथा दुमी भाषाको अकर्मक क्रियामा 'यो' र आसीलाई/आसुला भनि प्रश्न गर्दा कुनै किसिमको उत्तर आउदैन । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको अकर्मक क्रिया यसप्रकार तुलना गर्न सकिन्छ :

तालिका नं. ३०

अकर्मक क्रिया

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
आडु इम्स्तु ।	म सुन्छु ।
आन्नी फुका ।	तिमी उठ ।
उम् रिम्स्तो ।	ऊ हाँस्छु ।
उम् सेन्नी ।	ऊ हेर्छु ।

प्रस्तुत रेखाङ्कित शब्दहरू अकर्मक क्रियाका उदाहरण हुन् । यसरी दुमी भाषा र नेपाली भाषाको असमापिका क्रियालाई तुलनात्मक रूपमा हेर्दा ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । यस्तो भिन्नताको कारणले दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषा सिक्दा मातृभाषाको प्रभाव परेर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

म सुन्छु ।

तिमी उठ ।

ऊ हेर्छ ।

ऊ हाँस्छ ।

त्रुटियुक्त वाक्य

म इम्स्तु ।

तिमी फुका ।

ऊ सेन्ती ।

ऊ रिम्स्तो ।

६.२.५ अव्ययको आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण

लिङ्ग, वचन, पुरुष आदि व्याकरणात्मक कोटिको आधारमा नबदलिने तथा एकैनास रहन् शब्दलाई अव्यय भनिन्छ (भुसाल, २०७१ : १५२) । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त विभिन्न प्रकारका अव्ययहरू यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

६.२.५.१ नामयोगी

नाम, सर्वनाम, विशेषणजस्ता शब्दका पछाडि विभक्ति भै जोडिएर आउने र अन्य पदसँग सम्बन्ध स्थापित गर्ने शब्दलाई नामयोगी भनिन्छ (ढकाल, २०७१: ५८) । यसलाई नामिक पदको पछाडि आउने भएकाले पस्चस्थानिक पद पनि भनिन्छ । नामयोगीहरू बद्ध शब्दवर्ग अन्तर्गत पर्दछन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको नामयोगीलाई यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

तालिका नं. ३१

नामयोगी

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
लाम्चक	द्वरा
लाम्का	बाट
हुँ	तिर
खोती	माथि
विका	देखि
विपो	सम्म
मान्दु	बिना
कायो	सित/सँग

नेपाली भाषाको लागि, निम्ति जस्ता प्रयोजनवाचक नामयोगीको समनार्थी शब्द दुमी भाषामा पाइँदैन । तसर्थ यस्ता नामयोगीको प्रयोग दुबै भाषामा समान रूपले भएको पाइन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त अन्य नामयोगीको प्रशस्तै ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । यस कारण दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने समभावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

श्यामसँग एउटा भोला छ ।

घरमाथि विद्यालय छ ।

घरबाट बजार टाढा छ ।

त्रुटियुक्त वाक्य

श्यामकायो एउटा भोला छ ।

घरखोती विद्यालय छ ।

घरलाम्का बजार टाढा छ ।

६.२.५.२ क्रियायोगी

क्रियायोगीलाई क्रियाविशेषण पनि भनिन्छ । क्रियापदसँग समबन्धित भई क्रियाको विशेषता जनाउने पदलाई क्रियायोगी भनिन्छ (दाहाल, २०५६: ५८) । क्रियायोगीद्वारा रीति परिमाण आदि विशेषता तथा काल, स्थान आदि परिवेश बुझिन्छ । यो वाक्यात्मक प्रयोगमा कहाँ, कहिले, कसरी, कति, किन जस्ता प्रश्नको उत्तरको रूपमा अउँछ । रूपात्मक दृष्टिले क्रियायोगीहरू अविकारी हुन्छन् । नाम,सर्वनाम, विशेषण तथा क्रियापदको जस्तो यिनको रूपमा परिवर्तन हुँदैन । क्रियायोगीले लिङ्ग, वचन पनि व्यक्त गर्दैन र यसमा विभक्ति/ नामयोगी लागे पनि यिनको आधार रूपमा परिवर्तन आउँदैन । यहाँ दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त क्रियायोगी यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

तालिका नं. ३२
क्रियायोगी

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
उम्या	उता
बल	छिटो
आसाला	भोलि
नाम्ना	पर्सि
आस्नम्की	हिजो
खोती	माथि
हिती	मुनि
खोबी	भिन्न
लाम्दु	बाहिर
यंवी	अधि
आया	पछि
महिक	जब
मका	तब
दुमो	धेरै
नाम्वाखु	अबेर
ताम्पा	यसरी
माम्पा	त्यसरी

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको क्रियायोगीमा ध्वन्यात्मक भिन्नता पाइन्छ । यस्ता भिन्नताका कारणले दुमी मातृभाषीले दोस्रो भाषाको रूपमा नेपाली भाषा सिक्दा आफ्नै मातृभाषा मिसाएर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

भोलि मलाई भेट्न आऊ ।

जब घाम लाग्यो, तब तातो भयो ।

राम हिजो काठमाडौँ गयो ।

त्रुटियुक्त वाक्य

आसाला मलाई भेट्न आऊ ।

महिक घाम लाग्यो, मका तातो भयो ।

राम आस्नम्की काठमाडौँ गयो ।

६.२.५.३ संयोजक

संयोजक बद्ध शब्दवर्गभिन्न पर्दछन् । शब्द, उपवाक्य र वाक्यलाई जोड्न प्रयुक्त हुने अव्यय शब्दलाई संयोजक भनिन्छ (दाहाल, २०६५: ६०) । संयोजकको स्वतन्त्र अर्थ हुदैन तर वाक्यात्मक प्रयोगमा पदावली र उपवाक्यहरूलाई जोड्ने काम गरेको हुन्छ । वाक्य संयोजकको आधारमा संयोजक सापेक्ष र निरपेक्ष गरी दुई वर्गमा विभाजन गरिएता पनि दुमी भाषामा भने यस्तो नपाइएकाले यहाँ दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त संयोजकलाई यसरी उल्लेख गरिएको छ :

तालिका नं. ३३

संयोजक

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
का	र
मनखो	तर
यो	पनि
मा	न
पो	को/कि
यु/युडा	वा/अथवा
भिका	किनभने
मन	अनि

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको संयोजकमा ध्वन्यात्मक भिन्नता रहेको पाइन्छ । यस्ता भिन्नताका कारणले दुमी मातृभाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा आफ्नो मातृभाषा घुसाएर यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

त्रुटियुक्त वाक्य

मैले सुने कि ऊ काठमाडौं जादैन । मैले सुने पो ऊ काठमाडौं जादैन ।

राम विद्यालय जादैन किनभने ऊ विरामी छ ।

राम विद्यालय जादैन भिका ऊ विरामी छ ।

निता सानी छिन तर बाठी छिन् । निता सानी छिन मनखो बाठी छिन् ।

६.२.५.४ विस्मयादिबोधक

प्रायः वाक्यको अगाडि आई मानव मनका विभिन्न प्रकृतिका (हर्ष, विस्मात, आश्चर्य, घृणा आदि) मनोभाव जनाउने आफ्नो कुनै वस्तुपरक अर्थ नभएको शब्दहरूलाई विस्मयादिबोधक शब्द भनिन्छ (दाहाल, २०६५ : ६२) । विस्मयादिबोधकले वाक्यार्थलाई सहयोग गरे पनि वाक्यात्मक अङ्गभन्दा अलग्गै हुने गर्दछ । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त विस्मयादिबोधकलाई यसरी उल्लेख गरिएको छः

तालिका नं. ३४

विस्मयादिबोधक

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
आयुयु	आहा/ओहो
आछिछि	छि: छि:
आयोयो	आम्मै
बुरा	कठै
हे	हे
ए	अरे

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी भाषा र नेपाली भाषाको विस्मयादिबोधक शब्दहरूमा आंशिक रूपमा भिन्नता पाइन्छ । भिन्नता भएको अवस्थामा दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा मातृभाषाको प्रभाव परेर यसप्रकारको त्रुटिहरू गर्न सक्छन् :

त्रुटिरहित वाक्य

ओहो, त्यो आएछ ।
छि: छि: कति फोहोर गरेको ।
कठै के भयो नि !

त्रुटियुक्त वाक्य

आयुयु, त्यो आएछ ।
आछिछि कति फहोर गरेको ।
बरा के भयो नि !

६.२.५.५ निपात

निकटवर्ती शब्दको अर्थलाई वा वाक्यार्थलाई नै द्योतन गर्न आउने अव्यय शब्द निपात हुन् (अधिकारी, २०७१: ७७) । आफ्नो स्वतन्त्र अर्थ नभएका तर वाक्यात्मक प्रयोगमा कुनै शब्द वा सिङ्गो वाक्यकै अर्थलाई स्पष्ट पार्ने तथा भ्रम सशक्त बनाउने पदलाई निपात भनिन्छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त निपातलाई यसरी उल्लेख गरिएको छ :

तालिका नं. ३५

निपात

दुमी भाषा	नेपाली भाषा
का	र
नी/खी	नि
माका/ खी	त
चई	चाँहि
तुडा/ड	मात्र
डा/ड	नै
लु	लौ

प्रस्तुत तालिकामा देखाइएअनुसार दुमी र नेपाली भाषाको निपात शब्दहरूमा आंशिक रूपमा समान देखिन्छ, भने ध्वन्यात्मक दृष्टिले प्रशस्तै भिन्नता पनि देखिन्छ । यस्तो भिन्नताको कारणले दुमी भाषी वक्ताले नेपाली भाषा सिक्दा वा प्रयोग गर्दा यसप्रकारका त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ :

त्रुटिरहित वाक्य

के तपाईं आउनुहुन्छ ?
कृष्ण नै जान्छ ।
ऊ पढ्छ र ?
म चाँहि बजार जान्छु ।

त्रुटियुक्त वाक्य

मा तपाईं आउनुहुन्छ ?
कृष्ण डा जान्छ ।
ऊ पढ्छ को ?
म चई बजार जान्छु ।

अध्याय सात

सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता

७.१ सारांश

प्रस्तुत दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण शीर्षकीय शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय रहेको छ । यसअन्तर्गत अध्ययनको पृष्ठभूमि, समस्याकथन, अध्ययनको उद्देश्य, अध्ययनको सान्दर्भिकता र उपादेयता, अध्ययनको सीमाङ्कन तथा शोधपत्रको रूपरेखा छुट्टाछुट्टै शीर्षकमा प्रस्तुत गरिएको छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण नै प्रस्तुत शोधकार्यको मूल समस्या हो । यस अध्ययन दुमी भाषाको स्वरूप पत्ता लगाउने, दुमी भाषा र नेपाली भाषाबीच समानता र भिन्नता पत्ता लगाउने तथा दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा गर्न सक्ने त्रुटिहरू पहिल्याउने उद्देश्यमा केन्द्रित छ । अध्ययनलाई सहज र व्यवस्थित बनाउनका लागि सीमाङ्कन गरिएको छ । यसै अध्यायमा शोधपत्रको रूपरेखा पनि प्रस्तुत गरिएको छ ।

दोस्रो अध्यायमा पूर्वकार्यको समीक्षा तथा सैद्धान्तिक प्रारूप गरिएको छ । यो शोधपत्र तयार गर्दा दुमी भाषा सम्बन्धी विभिन्न लेख रचना तथा पुस्तकहरू र व्यतिरेकी अध्ययन, विश्लेषण सम्बन्धी विभिन्न पुस्तक तथा शोधपत्रको समीक्षा गरी सहयोग लिइएको छ । विशेष गरी भाषाको तुलनात्मक अध्ययनबाट विकसित व्यतिरेकी अध्ययनको सम्बन्ध शैक्षणिक क्षेत्रसँग रहेको हुन्छ । होर्फ, प्राइस, ल्याडो आदि भाषा वैज्ञानिकहरूको प्रयासबाट विकसित व्यतिरेकी विश्लेषणमा सामग्री सङ्कलन, अध्ययन र वर्गीकरण, तुलनात्मक विश्लेषण तथा निष्कर्ष जस्ता प्रक्रियाहरू अवलम्बन गरिन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणसँग सम्बन्धित भाषाका विशेषताहरूको जानकारी प्राप्त गर्न, लक्ष्य भाषा शिक्षणका क्रममा आइपर्ने कठिनाइहरूको पूर्वानुमान गर्न, भाषिक अनुवाद गर्न तथा पहिलो भाषा र दोस्रो भाषाका समानता र भिन्नता पहिल्याउन उपयोगी हुन्छ । व्यतिरेकी विश्लेषणका थुप्रै उपयोगिता हुँदाहुँदै पनि केही सीमाहरू पनि छन् । यसले भाषाका शिक्षणका क्रममा सिकारुका प्रत्यक्ष र वास्तविक सिकाइ कठिनाइहरूको अध्ययन गर्दैन, परोक्ष पूर्वानुमान मात्र गर्दछ । यस्ता पूर्वानुमानहरू वास्तविक कक्षा शिक्षण वा कार्यन्वयन क्षेत्रमा पुष्टि नहुन पनि सक्छ ।

नेपालमा बसोबास गर्ने १२५ जातजाति मध्य राई जनसङ्ख्याको आधारमा १० औं स्थानमा पर्ने एक प्रमुख जाति हो । राई जाति भित्रका एउटा समूह दुमी राई हो । दुमी राईहरूले मातृभाषका रूपमा दुमी भाषा प्रयोग गर्छन् नेपालको राष्ट्रिय जनगणना वि.सं. २०६८ अनुसार दुमी भाषाको वक्ता सङ्ख्या ७,६३८ रहेका छन् भने नेपाली मातृभाषी ११,८२६,९५३ रहेका छन् ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तेस्रो अध्यायमा अध्ययन विधि तथा प्रक्रिया रहेका छन् । यस अन्तर्गत दुमी भाषीहरूको उपस्थिति रहेको खोटाङ जिल्लाको केपिलासगढी गाउँपालिकाको दुमी भाषीहरूलाई जनसङ्ख्याको रूपमा लिई उक्त जनसङ्ख्याको समग्र प्रतिनिधित्व हुने गरी नमुना छनोट गरेर अध्ययन गरिएको छ । अध्ययनलाई व्यवस्थित तथा प्रभावकारी ढङ्गले सम्पन्न गर्नका लागि सम्बन्धित क्षेत्रका मानिसहरूसँग सम्पर्क गरी छलफल तथा अन्तर्वाताद्वारा सामग्री सङ्कलन गरिएको छ । त्यस्तै गरी दुमी भाषासम्बन्धी विभिन्न पुस्तक, लेख, रचना, पत्रपत्रिकाहरूका साथै व्यतिरेकी अध्ययन, विश्लेषण सम्बन्धी शोधपत्रहरू आदि सामग्रीको उपयोग गरी तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको छ । यसरी सङ्कलन गरिएको तथ्याङ्कको वर्गीकरण, व्यवस्थापन र गहन अध्ययन गरी वर्णनात्मक, तुलनात्मक र तालिकीकरण विधिको प्रयोग गरी व्याख्या विश्लेषण गरिएको छ ।

चौथो अध्यायमा व्याकरणात्मक कोटिका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ । दुमी भाषामा नेपाली भाषामा जस्तो क्रियापदमा लिङ्गभेदको व्यवस्था छैन । यी दुबै भाषामा एकवचन र बहुवचनको व्यवस्था छ । नेपाली भाषामा एकवचन जनाउने नामिक शब्दमा 'हरू' जोड्दा बहुवचन बन्दछ भने दुमी भाषामा 'हाम' जोड्दा बहुवचन बन्दछ ।

दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त पुरुष ध्वन्यात्मक दृष्टिले मात्र भिन्न छन भने आदरसम्बन्धी व्यवस्था हेर्दा निकै भिन्नता पाइन्छ । दुमी भाषामा नेपाली भाषाको अत्युच्च आदरबोधक शब्दहरू छैनन् । त्यसैले दुमी मातृभाषीले नेपाली भाषा सिक्दा विभिन्न त्रुटिहरू गर्ने सम्भावना हुन्छ । जस्तै: सरकार हुकुम बक्सिनुहोस् ।

काल र पक्षलाई हेर्दा प्रकारगत दृष्टिले दुमी र नेपाली दुबै भाषामा समानता भए पनि कतिपय अवस्थामा दुमी भाषाका एउटै क्रियापदले सामान्य भूत र सामान्य अभूत

पक्षलाई जनाएको पाइन्छ । जस्तै: इम्स्तुम - सुत्नेछु, इम्स्तुम- सुतेको । यी दुई भाषामा भाव र वाच्य व्यवस्था ध्वन्यात्मक दृष्टिले मात्र भिन्न देखिन्छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको पाँचौँ अध्यायमा रूप व्यवस्थाका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ । दुमी भाषा र नेपाली भाषाका रूपलाई अर्थ, वितरण आदिका आधारमा वर्गीकरण गर्न सकिन्छ । यी भाषाहरूमा अर्थगत आधारमा व्यक्ति रूप र अनेकार्थक रूप रहेका छन् । एउटा मात्र अर्थ प्रदान गर्न सक्ने रूप व्यक्ति रूप हो भने एकभन्दा बढी अर्थ प्रदान गर्न सक्ने रूप अनेकार्थक रूप हो । यी दुबै भाषामा वितरणका आधारमा मुक्त रूप र बद्ध रूप रहेका छन् । स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन सक्ने रूप मुक्त रूप हो भने स्वतन्त्र रूपमा प्रयोग हुन नसक्ने रूप बद्ध रूप हो ।

छैठौँ अध्यायमा शब्दवर्गका आधारमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ । शब्दवर्गका आधारमा व्यतिरेकी विश्लेषण गर्दा दुमी भाषा र नेपाली भाषामा थुप्रै भिन्नता पाइन्छ । यी दुई भाषामा प्रयुक्त नाम शब्दहरू आंशिक रूपमा समान छन् भने ध्वन्यात्मक रूपमा भिन्न छन् । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त सर्वनाम ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् तर अर्थगत र प्रकारगत दृष्टिले चाँहि समान छन् । दुमी र नेपाली भाषाको सम्बन्धबोधक विशेषणमा समानता पाइन्छ भने अन्य विशेषणहरूमा धेरै भिन्नता पाइन्छ । त्यस्तै गरी दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त सकर्मक र अकर्मक क्रिया रहेका छन् । वाक्यमा कर्मको अपेक्षा गर्ने क्रियालाई सकर्मक क्रिया भनिन्छ, भने कर्मको अपेक्षा नगर्ने क्रियालाई अकर्मक क्रिया भनिन्छ । नेपाली भाषाका 'लागि', 'निम्ति' जस्ता प्रयोजनवाचक नामयोगीका समनार्थी शब्दहरू दुमी भाषामा पाइँदैनन् त्यसैले यस्ता नामयोगीको प्रयोग दुबै भाषामा समान रूपले हुन्छन् । दुमी र नेपाली भाषामा प्रयुक्त नामयोगी तुलना गर्दा आंशिक रूपमा समान र धेरै भिन्नता देखिन्छन् । नेपाली भाषामा सापेक्ष र निरपेक्ष संयोजक भए तापनि दुमी भाषामा यस्तो व्यवस्था छैन । दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त विस्मयादिबोधक शब्दहरू तुलना गर्दा आंशिक रूपमा भिन्नता पाइन्छ भने थोरै समानता पाइन्छ ।

दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त निपातलाई तुलनात्मक रूपमा अध्ययन गर्दा कतिपय निपातहरू समान छन् भने कतिपय निपातहरू भिन्न छन् ।

सातौँ अध्यायमा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता जस्ता शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएका छन् । प्रस्तुत शोधपत्र विभिन्न सन्दर्भमा उपयोगी हुन्छ । दुमी भाषासम्बन्धी अध्ययन अनुसन्धान गर्न तथा दुमी भाषी विद्यार्थीहरू नेपाली भाषा सिकाइका क्रममा यसले सहयोग पुऱ्याउँछ । दुमी भाषामा शब्दकोश तथा व्याकरण लेखनका लागि पनि यो शोधपत्र उपयोगी हुन्छ ।

७.२ निष्कर्ष

प्रस्तुत दुमी भाषा र नेपाली भाषाका व्यतिरेकी विश्लेषण शोधकार्यको अध्ययन विश्लेषणबाट प्राप्त निष्कर्षलाई निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- दुमी भाषामा नेपाली भाषामा जस्तै विभिन्न व्यकरणात्मक कोटिहरू रहेका छन् तर नेपालीमा जस्तो क्रियापदमा लिङ्ग भेदको व्यवस्था छैन ।
- नेपाली भाषामा एकवचन जनाउने नामिक शब्दहरूमा 'हरू' जोड्दा बहुवचन बन्दछ, भने दुमी भाषामा 'हाम' जोड्दा बहुवचन बन्दछ ।
- दुमी र नेपाली दुवै भाषामा प्रथम, द्वितीय र तृतीय पुरुषको व्यवस्था छ तर पुरुषबोधक शब्दहरू ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् ।
- दुमी भाषा र नेपाली भाषामा आदरसम्बन्धी व्यवस्था निकै भिन्न छ । दुमी भाषामा नेपालीमा जस्तो अत्युच्च आदरको व्यवस्था छैन ।
- प्रकारगत दृष्टिले दुवै भाषाका काल र पक्ष समान छन् ।
- दुमी भाषा र नेपाली भाषाका भाव ध्वन्यात्मक रूपमा मात्र भिन्न छन् ।
- दुमी भाषामा नेपाली भाषामा जस्तै अर्थका आभारमा व्यक्ति रूप र अनेकार्थक रूप तथा वितरणका आधारमा मुक्त रूप र बद्ध रूप रहेका छन् । यी रूपहरू ध्वन्यात्मक दृष्टिले भिन्न छन् ।
- दुमी भाषा र नेपाली भाषाका समूहवाचक नाम धेरै मिल्दाजुल्दा छन् भने अरू नाम शब्दहरू धेरै भिन्न रहेका छन् ।
- दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त सर्वनामहरू ध्वन्यात्मक रूपमा भिन्न छन् तर अर्थगत र प्रकारगत रूपमा समान छन् ।

- नेपाली भाषाको सम्बन्धबोधक विशेषण दुमी भाषामा पनि समान रूपले प्रयोग हुन्छ भने अन्य विशेषणहरूमा आंशिक रूपमा मात्र समानता पाइन्छ ।
- यी दुवै भाषामा लागि, निम्ती जस्ता नामयोगीहरूमा समानता रहेको छ भने, अन्य नामयोगीहरू भिन्न नै छन् ।
- दुमी भाषा र नेपाली भाषामा प्रयुक्त क्रियायोगी, विस्मयादिबोधक तथा निपात जस्ता अव्यय शब्दहरूमा आंशिक रूपमा समानता पाइन्छ भने थुप्रै भिन्नता पनि पाइन्छ ।
- भिन्नता भएका भाषिक एकाइ तथा व्याकरणात्मक कोटिहरूमा त्रुटि हुने सम्भावना बढी हुन्छ भने नियमित अभ्यास तथा सम्पर्कद्वारा त्रुटि कम गर्न सकिन्छ ।

७.३ उपयोगिता

हालसम्मका शोधकार्यहरूमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण नभेटिएकाले यस अध्ययन उपयोगी हुने विश्वास गरिएको छ । यस शोधपत्र दुमी भाषासम्बन्धी जानकारी लिन तथा अध्ययन अनुसन्धान गर्न चाहने सबैका लागि उपयोगी हुने आशा गरिएको छ । यसका नीतिगत र प्रयोगगत उपयोगिता यसप्रकार प्रस्तुत गरिएको छ :

७.३.१ नीतिगत उपयोगिता

नीतिगत तहमा प्रस्तुत शोधकार्यका उपयोगिताहरू यसप्रकार रहेका छन् :

- यसले दुमी भाषी विद्यार्थीहरू भएको विद्यालयमा दुमी भाषाकै माध्यमबाट शिक्षा प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाउन सहयोग पुग्दछ ।
- दुमी भाषामा पाठ्यक्रम तथा पाठ्यपुस्तक निर्माण गर्नका लागि यसले आधार प्रदान गर्दछ ।
- प्रस्तुत शोधकार्यले दुमी भाषाको संरक्षण र विकासका लागि उपयुक्त नीति निर्माण गर्न सहयोग गर्दछ ।

७.३.२ प्रयोगगत उपयोगिता

प्रयोगगत तहमा रहेका यस शोधकार्यका उपयोगिताहरू बुँदागत रूपमा यसप्रकार उल्लेख गरिएको छ :

- दुमी भाषासम्बन्धी ज्ञान चाहने जो कोहीका लागि यो शोधकार्य सहयोगी हुन्छ ।
- यसले दुमी भाषा र नेपाली भाषाबिच समानता र भिन्नता पत्ता लगाउन सहयोग गर्दछ ।
- यस अध्ययनबाट दुमी भाषीले नेपाली भाषा सिक्दा गर्ने सम्भावित त्रुटिहरू पत्ता लगाउन सहयोग मिल्दछ ।
- दुमी मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई नेपाली भाषा शिक्षण गर्दा प्रभावकारी शिक्षण विधि, सामग्री र शिक्षण प्रक्रियाको व्यवस्था गर्न यस शोधपत्रले आधार प्रदान गर्दछ ।
- यस शोधकार्यबाट दुमी भाषा सम्बन्धी अध्ययन गर्न चाहने जो कोहीलाई सहयोग मिल्छ ।
- यसबाट दुमी भाषामा व्याकरण लेखन तथा शब्दकोश निर्माण कार्यमा पनि सहयोग पुग्दछ ।
- दुमी मातृभाषी विद्यार्थीले नेपाली भाषा सिक्दा देखापर्ने त्रुटिहरू निराकरण गर्ने उपायहरू पहिल्याउन यस अध्ययन उपयोगी हुन्छ ।
- नेपालमा नेपाली भाषाको वर्चस्व रहेको तथा प्रायः नेपाली भाषाकै माध्यमबाट पठनपाठन हुने स्थितिमा भाषाकै कारणले पछाडि परेका दुमी मातृभाषी विद्यार्थीहरूलाई अन्य विद्यार्थीहरू सरह अग्रसर गराउन तथा सक्रिय बनाउन यस अध्ययनले सहयोग पुऱ्याउँछ ।

७.४ भावी अनुसन्धानका लागि सम्भावित शीर्षकहरू

जुनसुकै अध्ययन वा अनुसन्धान सर्वकालिक तथा अन्तिम हुन सक्दैन । यस शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा शोधकर्तालाई दुमी भाषासम्बन्धी धेरै कुरा अध्ययन हुन बाँकी रहेको

महसुस भएको छ । यस शोधकार्यमा दुमी भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटि, रूप र शब्दवर्गका आधारमा मात्र व्यतिरेकी विश्लेषण गरिएको छ । यसका अतिरिक्त सम्बन्धित भाषामा अन्य थुप्रै अध्ययनको विषय हुन सक्छन् । तसर्थ भावी अनुसन्धानका लागि यसप्रकारका सम्भावित शीर्षकहरू प्रस्तुत गरिएको छ :

- (क) दुमी भाषा : एक अध्ययन
- (ख) दुमी भाषाको भाषिक भेदहरूको अध्ययन
- (ग) दुमी भाषाको ऐतिहासिक अध्ययन
- (घ) आधारभूत तहको नेपाली भाषा शिक्षणमा दुमी भाषी विद्यार्थी र नेपाली भाषी विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिको व्यतिरेकी विश्लेषण
- (ङ) माध्यमिक तहको नेपाली भाषा शिक्षणमा दुमी मातृभाषी विद्यार्थी र अन्य मातृभाषी विद्यार्थीले गर्ने त्रुटिको व्यतिरेकी विश्लेषण ।

सन्दर्भ ग्रन्थ सूची

- आचार्य, विमला (२०६४) *देउखुरीया थारु भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, स्नातकोत्तर शोधपत्र नेपाली भाषा शिक्षा विभाग त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- कडेल, छविकुमारी (२०७१) *खसानी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन*, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि., कीर्तिपुर
- कानुनी किताब व्यवस्था समिति (२०७२), *नेपालको संविधान*, काठमाडौँ : बबरमहल ।
- खत्री, प्रकाश (२०७२) *दनुवारी भाषा र नेपाली भाषाको वाक्यसङ्गतिको व्यतिरेकी अध्ययन*, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।
- गौतम, देवीप्रसाद र अन्य (२०६९), *सामान्य भाषाविज्ञान*, काठमाडौँ : पिनाकल पब्लिकेशन प्रा.लि ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद (२०६९/७०), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयम* काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढकाल, शान्तिप्रसाद र अन्य (२०७१), *अनिवार्य नेपाली*, काठमाडौँ : शुभकामना प्रकाशन ।
- ढुङ्गेल, भोजराज र दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०७०), *प्रायोगिक भाषा विज्ञान* काठमाडौँ : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- तामाङ, फूलकुमारी (२०७४), *तामाङ भाषाको अध्ययन*, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- दाहाल, दुर्गाप्रसाद (२०६५), *साधारण नेपाली*, काठमाडौँ : एम.के. पब्लिसर्स एन्ड डिस्ट्रिब्युटर्स ।
- दुमी, फन्सीकीम (२०६६), *इसिलिम*, काठमाडौँ ।
- दुमी, फन्सीकीम (२०७४), *इसिलिम* (वर्ष १८), काठमाडौँ ।
- दुमी, फन्सीकीम (२०७५), *इसिलिम* (वर्ष १९), काठमाडौँ ।

दुमी, फन्सीकीम (२०६८), *नेपाली-अङ्ग्रेजी शब्दकोश*, दुमी केन्द्रीय कार्य समिति, काठमाडौं ।

निउरे, ध्रुवप्रसाद र घिमिरे, दिनेश (२०७०), *भाषिक अनुसन्धान विधि*, काठमाडौं : सनसाइन पब्लिकेशन ।

न्यौपाने, टड्कप्रसाद र अन्य (२०७३), *सामान्य भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : सनलाईट पब्लिकेशन ।

पौडेल, माधव प्रसाद (२०६५), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयमहरू*, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा. लि. ।

पौडेल, माधव प्रसाद (२०६९), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयमहरू*, काठमाडौं : हेरिटेज पब्लिसर्स एण्ड डिस्ट्रिब्युटर्स प्रा. लि. ।

प्रपन्नाचार्य, स्वामी (२०५१), *प्राचीन किरात इतिहास*, किरातेश्वर ।

बडु, कुमारी भुवेश्वरी (२०६३), *दार्चुलेली भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषिकाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।

बन्धु, चुडामणि (२०५३), *भाषाविज्ञान*, काठमाडौं : साभ्ना प्रकाशन ।

बलम्पाकी, लोकेन्द्र (२०६७), *मगर भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन*, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

बोहरा, गणेशबहादुर (२०६२), *बभ्राङ्गी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

भट्ट, जनकराज (२०७१), *बभ्राङ्ग जिल्ला अन्तर्गत बोलिने जुजेली भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

भट्टराई, रामप्रसाद (२०६८), *भाषिक अनुसन्धान विधि परिचय र प्रयोग*, काठमाडौं : शुभकामना प्रकाशन प्रा.लि ।

- भण्डारी, पारसमणि र अन्य (२०६८), *प्रायोगिक भाषाविज्ञानका प्रमुख आयम*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भण्डारी, पारसमणि र पोखरेल, केशवराज (२०७२), *ऐतिहासिक भाषा विज्ञान र नेपाली भाषा*, काठमाडौँ : विद्यार्थी पुस्तक भण्डार ।
- भुसाल, केशव (२०७१), *भाषा विज्ञान*, काशाला पब्लिकेशन, काठमाडौँ : पाठशाला पब्लिकेशन ।
- राई, प्रमोद (२०७४), *बाहिड भाषा र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी अध्ययन*, त्रि.वि. कीर्तिपुर ।
- राई, बिना (२०६६), *बान्तवा भाषा र नेपाली भाषाको व्याकरणात्मक कोटिको व्यतिरेकी अध्ययन*, शिक्षा स्नातकोत्तर शोधपत्र, शिक्षा शास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, त्रि. वि. कीर्तिपुर ।
- राई, रामकुमार (२०५३), *नेपाली र दुमी भाषाका शब्दनिर्माण र व्याकरणात्क कोटिहरूको तुलनात्मक अध्ययन*, महेन्द्ररत्न क्याम्पस, ताहाचल ।
- राई, नोबलकिशोर (२०४९), *राई भाषाहरूको विकास गर्ने जमर्को गर्दा* (यायोक पत्रिका) किराँत राई यायोक्खा ।
- रोकाय, भानुभक्त (२०६८), *दर्लामी भाषिका र नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण* त्रि. वि. कीर्तिपुर ।
- श्रेष्ठ, ईश्वरकुमार (२०५९), *नेपाली भाषा र व्यकरणका केही पक्ष*, काठमाडौँ : रत्न पुस्तक भण्डार ।
- शाही, देवबहादुर (२०६२), *जाजरकोटी भाषिका र स्तरीय नेपाली भाषाको व्यतिरेकी विश्लेषण*, त्रि.वि., कीर्तिपुर ।
- शमशेर, पुष्कर (२०५०), *नेपाली सजिलो व्याकरण*, काठमाडौँ : साभा प्रकाशन ।

परिशिष्ट

१ दुमी र नेपाली भाषाका विभक्ति चिन्हहरू

विभक्ति चिन्ह	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
प्रथमा विभक्ति	आ	ले
द्वितीय विभक्ति	मवि	लाई
तृतीय विभक्ति	आ/लाम्का/लाभ्चक	ले/बाट/द्वारा
चतुर्थी विभक्ति	मविक/माखा/मवि	लागि/निम्ति/लाई
पञ्चमी विभक्ति	विका/लाम्का	देखि/बाट
षष्ठी विभक्ति	पो	को/का/की/रो/रा/नो/ना
सप्तमी विभक्ति	वी	मा

२. दुमी तथा नेपाली भाषाका संयोजक तथा परसर्ग

दुमी भाषा	नेपाली भाषा	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
भिका	किनभने	भीखो	जेभए
मन	अनि	खम्बीखो	जहांभए
यो	पनि	मोनोखो	नभए
मनखो/का	तर/र	याची	साथ
खी	त	योचु	बित्तिकै
फावी	निर	विपो	सम्म
देई	नेर	यवी	पट्टि/तर्फ
योवी	तथा	मान्दु	विना
मोखो	त्यसो	कायो	सित/सँग
हुं	तिर	खो	भए

३. साइनोवाची शब्द

दुमी भाषा	नेपाली भाषा	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
एमा	आमा	दुम्बु	श्रीमान्
एपा	बाबु	मे	श्रीमती
चुचु	बाजे	चु	छोरा
पिपी	बज्यै	चु	छोरी
नुरुचुचु	हजुरबाजे	चाचा	नाती
नुरुपिपी	हजुरआमा	चाचा	नातिनी
तेते	बडाबाबु	नाना	दिदी
तेतेम	बडीआमा	भेना	भिनाजु
फोपो	काका	मिकुसे	अन्तरे
छिचिम	काकी	सिवी	कान्छा
पेपे	दाजु	लुण्डुमा	माइली
वादेल्मे	भाउजु	दोप्पु	देवर
वाम	भाइ	डोम्मा	साली
देल्मे	बुहारी	योमी	भान्जी
छात्मु	सासु	तोकुसे	खन्तरे
छात्पु	ससुरा	लवी	कुटुनी
योयो	पनाती	मेयेनम्लो	जेठान
रेम्नी	सौता	किकि	मामा
रेम्ती	सौतनी	योम्नी	माइजु
हिल्यो	सम्धी	नोनो	छ्यामा
हिल्मो	सम्धिनी	ढुँसु	मप्त
निनी	फुपु	नाना	जेठीसासु

पुसै	फुपाजु	सिबे	जेठा
एपियो	जेठाजु	माथा	माइला
नाना	जेठानी	वाकुसे	साइला
चेल्फु	माइती	ताकुसे	काइला
विर्भे	चेली	मिलुसे	जन्तरे
यचु	भदै	तोमा	जेठी
यमु	भदैनी	युम्पी	कान्छी

४. जीव तथा चराचुरूङ्गी

दुमी भाषा	नेपाली भाषा	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
छुछु	अरिङ्गल	सिल्पु	चरा
छुवु/छुवा	उडुस	नुरू	बाघ
चिकिप्पा	उपियाँ	नोक्सु	बाँदर
पेर्ना	कनसुत्ले	सवा	माहुरी
छुम्पालु	कमिला	पो	सुँगुर
देस्तासी	कस्तुरी	भुषा	सालक
मो	कल्चुडा	भिरी	मृग
सुमु	कालिज	कुलुम	जुरेली
बुछ	किरा	शेर	जुम्रा
त्खिवु	कुकुर	लोक्पे	जुका
फु	कुखुरा	योअ	भिगा
फुयोम	कुखुरी	फिक्लुम	डाँफे
छाङ्गुरपु	खसी	तुक्तुकुर	ढुकुर

जदु	खरायो	हेक्ला	ढेडु
बुँछा	खजुरो	कामु	थार
वी	गाई	ब्रामु	दुम्सी
साम्दो	गिद्ध	बुच्चे	सुँगुरको पाठो
भेनुक	गोरू	बुब्लो	चल्ला
शिशिला	गौथली	तितिक्ष	हात्ती
खुदुम्बी	गोही	धुस्सो	भमरो
दुवियो	घुन	तेम्बो	बेसारा
लंगुर	घोडा	रजुम्सो	हाँस
मुनीमुनी	बाख्राको पाठो	मोक्सु	भालु

५. वनस्पती वा बोट विरुवाको नाम

दुमी भाषा	नेपाली भाषा	दुमी भाषा	नेपाली भाषा
सुपेल्बु	अंगेरु	पोक्सु	कुभिण्डो
फेप्लु	असार्	खाल्विवु	काभ्रो
पिमासी	अमला	जरेम्सी	काफल
दारिम	अनार	लोफेवु	काइयो
लोतम्बु	अम्बा	ग्लोम्बु	काउलो
पेल्बु	अर्थुगे	तोङ्कीमा	काम्लो
फुरु	अदुवा	सुरिली	काचोपात
सोत्तम	अम्लिसो	लोलोरी	कुरिलो
साम्बुकी	आलु	मिस्कुवु	कसुम
खाम्सी	आरु	ल्यासी	केरा

बार्तिवु	उत्तिस	तोक्तावु	केराउँ
गुसी	ऐंसेलु	इयालक्सी	कोसो
खिका	एजेरु	लुजम	कोदो
कुर्सी	ओखर	टाँकी	कोइराला
बासी	कटहर	खुवुसी	खनियो
दिवुसी	कटुस	सलु	खर
खाप्सी	कपास	खिपजुक्दाम	खयर
तानामारी	करेला	विरोसी	खोर्सानी
वुल्वुसी	करम	पेम्सी	गहत
तोक्तासु	कदम	किसिलु	गट्टा
वुर्सी	काक्रो	दोतेर	गहुँ
सेप्लु	काश	तोक्पा	गाजर
कलंकु	काइ	साखुरी	गायो
लगुम्बु	काउली	स्लुपुकी	गिठ्ठो
चुचुरपा	कागती	थक्तिलेम	गिनेरी

व्यक्तिवृत्त

नाम : शूष्मा राई
जन्ममिति : २०४९/०५/२५
ठेगाना : खोटाड
बुवाको नाम : नैनबहादुर राई
आमाको नाम : मिनाकुमारी राई
नागरिक : नेपाली
लिङ्ग : महिला
तह : स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)
सम्पर्क नं. : ९८६९०९६०५४

शैक्षिक योग्यता

तह	शिक्षण संस्था	उत्तीर्ण वर्ष	श्रेणी
प्रवेशिका परीक्षा (एस.एल.सी.)	श्री पृथ्वी उच्च मा.वि., बागसिला	२०६५	दोस्रो
प्रवीणता प्रमाणपत्र तह (१०+२)	श्री बालिका क्याम्पस, धरान	२०६८	दोस्रो
स्नातक तह (बी.एड.)	कौशिकी क्याम्पस, धरान	२०७२	दोस्रो
स्नातकोत्तर तह (एम.एड.)	विश्वविद्यालय क्याम्पस, त्रि.वि., कीर्तिपुर	२०७५	